

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
YAŞAYAN DİLLER ENSTİTÜSÜ
ZAZA DİLİ VE EDEBİYATI BÖLÜMÜ

TUNCELİ VE BİNGÖL AĞIZLARINDA GRAMATİK
KARŞILAŞTIRMALAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Senem ÇONGAR

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Danyal APUHAN

BİNGÖL 2024

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
YAŞAYAN DİLLER ENSTİTÜSÜ
ZAZA DİLİ VE EDEBİYATI BÖLÜMÜ

TUNCELİ VE BİNGÖL AĞIZLARINDA GRAMATİK
KARŞILAŞTIRMALAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Senem ÇONGAR

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Danyal APUHAN

BİNGÖL 2024

Bu tez maneviyatımın temelini oluşturan, yaşamın iyilikle sürdürüleceğine beni inandıran ve öyle yetiştiren babam Musa ÇONGAR'a ithaf edilmiştir.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	iv
ÖNSÖZ	v
ETİK BEYAN FORMU	vi
ŞEKİLLER LİSTESİ	vii
KISALTMALAR LİSTESİ	viii
TABLOLAR LİSTESİ	ix
ÖZET	x
ABSTRACT	xi

1. BÖLÜM

GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Konusu	2
1.2. Araştırmanın Amacı	2
1.3. Araştırmanın Önemi	3

2. BÖLÜM

DİL VE DİLİN ÖZELLİKLERİ	4
2.1. Dil Kavramı	4
2.2. Dilin Özellikleri	6
2.3. Dilbilim Çalışmaları ve Zazaca	8
2.4. Dil Aileleri Kavramı	10
2.4.1. Dil Sınıflamaları	11
2.4.2. Dil Aileleri	12
2.4.2.1. Hint-Avrupa Dil Ailesi	12
Şekil 1. Hint Avrupa Dil Ailesi Şeması (Gilbert J.,İrani Diller Soyağacı)	14
2.5. İki Dillilik	14
2.5.1. İki Dilliliğin Olumlu Yanları	16
2.5.2. İki Dilliliğin Olumsuz Yanları	16
2.6. Dilsel Tercih	17

2.7. Fonoloji Kavramı ve Özellikleri	17
2.8. Sesbirimsel Özellikler	19

3. BÖLÜM

ZAZA DİLİ	23
3.1. Zaza Dili Tarihçesi	23
3.2. Zazaca Grameri ve Diyalektleri	24
3.2.2. Güney Diyalekti	26
3.2.2. Kuzey Diyalekti	26
3.2.3. Zazaca Alfabe	27
3.5. Zazaca ve Diğer İrani Diller Arasındaki Farklılıklar	30

4. BÖLÜM

4.1. ‘S’ ve ‘Ş’ Değişimi	32
4.2. ‘C’ ve ‘Z’ Değişimi	32
4.3. ‘K’ ve ‘Ç’ değişimi	32
4.4. ‘A’ ‘U’ ve ‘O’ değişim	33
4.5. ‘EW’ ve ‘O’ değişimi	33
4.6. ‘B’ ve ‘V’ değişimi	34

5. BÖLÜM

5. Sözcük Türleri Bakımından Tunceli Merkez Ağzı ve Bingöl Merkez Ağzının Karşılaştırılması	35
5.1. İsimlerin Karşılaştırılması	35
5.1.1. Oblik Halde İsimlerin Karşılaştırılması	35
5.1.2. Yalın Halde İsimlerin Karşılaştırılması	35
5.2. Fiillerin Karşılaştırılması	36
5.2.1. Zaman Çekimlerinde Fiillerin Karşılaştırılması	37
5.3. Sıfatların Karşılaştırılması	39
5.3.1. İşaret Sıfatları	40
5.3.2. Sayı Sıfatları	40

5.4. Zamirlerin Karşılaştırılması	43
5.5.Zarfların Karşılaştırılması	44
5.5.1.Zaman Zarfları	44
5.5.2. Durum (Hal) Zarfları.....	45
5.5.3. Miktar Zarfları:.....	46
5.5.4.Yer Yön zarfları:	46
5.6. Bağlaçların Karşılaştırılması.....	47
KAYNAKÇA.....	50
EKLER.....	53

TEZ ONAY SAYFASI

Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Müdürlüğüne

Senem ÇONGAR tarafından hazırlanan, “*Tunceli Ve Bingöl Ağzlarında Gramatik Karşılaştırmalar*” isimli bu çalışma, jürimiz tarafından Zaza Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Jürisi Üyeleri (Unvanı, Adı ve Soyadı)

Başkan (Danışman)

:

İmza:

Üye

:

İmza:

Üye

:

İmza:

ONAY

Bu Tez, Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Yönetim Kurulunun / /2024 tarih ve sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Dr. Öğr. Üyesi. Abdullah BEDEVA
Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Zaza dili, sözlü geleneklerle varlığını yüzyıllardır sürdürmesine rağmen, yazılı edebiyatta ilk ürünlerini ancak 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında vermeye başlamıştır. Yazılı edebiyata geç ulaşmasının dezavantajlarının yanı sıra, bu dilde farklı ağızların kaynakları zenginleştirmesi bir avantajdır. Bu çalışma bahsedilen avantajın bir ürünüdür. Bu çalışma karşılaştırmalı bir dilbilim çalışmasıdır. Bu çalışmada, Tunceli merkez ağzı ve Bingöl merkez ağzı gramatik olarak karşılaştırılmıştır.

Zazaca konuşulan bölgelerden örneklem olarak seçilen Tunceli merkez ağzı ve Bingöl merkez ağzı; sesler, seslerin özellikleri ve sözcük türleri gibi özellikler yönünden karşılaştırılmıştır. Bu çalışma beş bölümden oluşmaktadır. Bu çalışma, Zazaca kitap ve metinlerin tespiti ve incelenmesi suretiyle hazırlanmıştır.

Birinci bölümde; araştırmanın konusundan, araştırmanın amacından ve araştırmanın öneminden bahsedilmiştir.

İkinci bölümde; dil, dilin özellikleri, yapılmış olan dilbilim çalışmaları, dil aileleri, Hint-Avrupa dil ailesi, İrani diller ve Zazaca izah edilmiştir.

Üçüncü bölümde; Zaza dilinin tarihçesi, Zazaca Gramer, diyalektleri ve alfabe konularından bahsedilmiştir.

Dördüncü bölümde; Tunceli merkez ağzı ve Bingöl merkez ağzı arasındaki ses değişimleri örneklerle izah edilmiştir.

Beşinci ve son bölümde; sözcük türleri bakımından Tunceli merkez ağzı ve Bingöl merkez ağzı karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

Çalışmanın sonuç kısmında elde edilen verilerden çıkan sonuçlar değerlendirilmiştir. Sonuç kısmından sonra kaynakça kısmı yer almaktadır. Bu kısımda, alıntı yapılmış ve faydalanılmış, çeşitli dillerden oluşan kaynaklar sıralanmıştır. Bu çalışmanın içerisinde yer verilmeyen ama çalışmanın bir parçası olan kısımlar ise, ekler kısmında yer almıştır.

Yüksek lisans eğitimimde desteğini her zaman hissettiğim kıymetli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Danyal APUHAN'a, önerileriyle çalışmama yön veren Dr. Öğr. Üyesi Ayetullah KARABEYESER'e, Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin ÇAĞLAYAN'a, yüksek lisans eğitimim boyunca hem sınıf arkadaşım hem de yol arkadaşım olan Fadime ERGÜN'e teşekkürlerimi sunarım.

ETİK BEYAN FORMU

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım “**Tunceli ve Bingöl Ağzlarında Gramatik Karşılaştırmalar**” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıyı kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

Senem ÇONGAR
... / ... / 2024

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Hint Avrupa Dil Ailesi Şeması	14
Şekil 2. Zazaca Alfabe (Kuzey)	21
Şekil 3. İran Dil Ailesi İçerisinde Zazacanın Dağılımı (Selcan, 2011).....	24
Şekil 4. Zazaca Alfabeler (Kırkan, 2019)	29
Şekil 5.Zazaca Dilbilimsel Özellikler (Keskin, 2015)	30
Şekil 6.İrani Ünsüz Evrimi (Paul, 1998).....	31

KISALTMALAR LİSTESİ

e	: Eril
d	: Dişil
ç	: Çoğul
Bingöl A.	: Bingöl Merkez Ağzı
Tunceli A.	:Tunceli Merkez Ağzı

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1.Geçişli fiiller	36
Tablo 2.Geçişsiz Fiiller	37
Tablo 3.Dili geçmiş zaman örnekleri	38
Tablo 4.Mişli geçmiş zaman örnekleri.....	38
Tablo 5.Bitmemiş geçmiş zaman örnekleri.....	38
Tablo 6.Mişli geçmiş zaman ekleri‘-i bi’.....	38
Tablo 7.Şimdiki zaman örnekleri	39
Tablo 9.Geçişsiz Fiil Örnekleri	39
Tablo 10.İşaret sıfatları	40
Tablo 11.Çoğul Eki	40
Tablo 12.Sayı sıfatları	41
Tablo 13.Şahıs Zamirleri Örnekleri	43
Tablo 14.İşaret Zamirleri Örnekleri	44

ÖZET

Bu çalışma, Zazacanın Kuzey(Tunceli merkez ağzı) ve Güney(Bingöl merkez ağzı) diyalektleri arasındaki gramer yapılarını karşılaştıran kapsamlı bir araştırmayı hedeflemektedir. Tunceli merkez ağzı ve Bingöl merkez ağzı arasındaki dilbilgisel yapıların ayrıntılı bir şekilde incelenmesi, dilbilgisinin anlaşılmasına ve bu diyalektler arasındaki benzerliklerin ve farklılıkların belirlenmesine olanak sağlayacaktır. Çalışmada, her iki diyalektin isim ve fiil çekimi, cümle yapısı ve postpozisyonlar gibi temel dilbilgisel yapıları karşılaştırmalı bir şekilde ele alınacaktır. Güney ve Kuzey diyalekte bu yapısal farklılıkların yanı sıra ortak özellikler de vurgulanacak ve her iki diyalektin gramer yapısındaki benzerlikler ve farklılıklar derinlemesine incelenecektir. Bu araştırmanın literatüre katkısı, Zazacanın bölgesel çeşitliliği ve dilbilgisel yapısının daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Zazaca dilbilgisinin Güney ve Kuzey diyalektleri arasındaki karşılaştırmalı analizi, dilbilimcilerin ve araştırmacıların bu diyalektler arasındaki ilişkiyi daha iyi anlamalarını sağlayacak ve dilbilim alanında yeni bir bakış açısı sunacaktır. Sonuç olarak, bu çalışma Zazaca dilbilgisinin Güney ve Kuzey diyalektleri arasındaki karşılaştırmalı bir analizini sunarak, dilbilim alanında önemli bir boşluğu doldurmayı hedeflemektedir. Zaza dilinin bölgesel çeşitliliği ve bu çeşitliliğin dilbilgisel yapısı üzerindeki etkileri, bu çalışmanın temel odak noktalarını oluşturacaktır. Bu araştırmanın sonuçları, dilbilim araştırmalarında Zazacanın genel dilbilgisel özellikleri hakkında daha derinlemesine bir anlayış geliştirilmesine yardımcı olacaktır.

Anahtar Sözcükler: Zazaca, Güney Diyalekti, Kuzey Diyalekti

ABSTRACT

This study aims at a comprehensive research comparing the grammatical structures between the Southern and Northern dialects of the Zazaki language. A detailed examination of the grammatical differences between Southern Zazaki and Northern Zazaki will allow an in-depth understanding of Zazaki grammar and the identification of similarities and differences between these dialects. In the study, the basic grammatical structures of both dialects, such as inflection of nouns, inflection of verbs, sentence structure and postpositions, will be discussed in a comparative manner. In addition to these structural differences between Southern and Northern Zazaki, common features will also be emphasized and the similarities and differences in the grammatical structure of both dialects will be examined in depth. The contribution of this research to the literature will help us better understand the regional diversity and grammatical structure of the Zaza language. Comparative analysis of Zazaki grammar between Southern and Northern dialects will enable linguists and researchers to better understand the relationship between these dialects and offer a new perspective in the field of linguistics. In conclusion, this study aims to fill an important gap in the field of linguistics by presenting a comparative analysis of Zazaki grammar between Southern and Northern dialects. The regional diversity of the Zazaki language and the effects of this diversity on its grammatical structure will be the main focus of this study. The results of this research will help us develop a more in-depth understanding of the general grammatical features of Zazaki in linguistics research.

Keywords: Zazaki Language, Southern Dialect, Northern Dialect

1. BÖLÜM

GİRİŞ

Dil, insanlar arasında iletişimi sağlayan en önemli araçtır. Dil, insanları birbirinden ayıran ve aralarında iletişimi sağlayan bir sistemdir. Bir toplumun yaşamını, varlığını ve kimliğini sürdürmesini sağlayan dil, nesilden nesile aktararak insanlığın ortak ruhunun oluşturduğu kültürel unsurların devamlılığını sağlar. Dilbilim yalnızca dilbilimi ele alan ve dilbilimle sınırları olan bir disiplin değildir. İnsanla doğrudan ilgili olsun ya da olmasın, tüm bilimler dille ilgilenir ve bir şekilde dile katkıda bulunur. Dil, bir semboller sistemidir ve birçok bilim alanıyla bağlantılıdır. Bu nedenle dillere ilgi duymak sadece dil bilimi okumak değil aynı zamanda farklı bilim dallarıyla iş birliği yapmak anlamına da gelir. Fonetik ve fonoloji dilbilimin birbiriyle yakından ilişkili iki alanıdır. Dilbilim daha pek çok alt alanı kapsamakta olup insan sesinin oluşumundan, sonlanmasına ve yorumlanmasına kadar olan tüm süreçleri kapsamaktadır. Fonetik ve fonoloji, seslerin oluşumu, iletimi ve anlamı gibi süreçleri içerir. Ses ve akustik olguları bu iki bilim alanının temel konularıdır. Sesin kendisi çok boyutlu olduğundan fonetik ve fonolojide birçok çalışma alanı vardır. Her araştırma alanı kendi uzmanlık alanı içerisinde değerlendirilebilse de bu alanlar arasında yakın ilişkiler bulunmaktadır. Teknoloji ve bilimdeki değişiklikler fonolojiyi de etkilemektedir. Sonuç olarak fonoloji, seslerin doğal yapısının yanı sıra, teknolojik araçlar kullanılarak kaydedilebilen ve ölçülebilen bir yapıya dönüşmüştür. Bu değişim ve ilerlemeler ses biliminin yeni alt alanlarının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Ses tellerinin daha detaylı incelenmesi artık mümkün. Ses tellerinin ses netliğindeki rolü artık daha net anlaşılmıştır. Burada da ilerleme var. Bu durum, ses dalgalarının kulağa girişi, burada meydana gelen süreçler ve dalgaların nöronlar tarafından beyne iletilmesi gibi süreçlerin giderek daha net bir şekilde incelenmesini mümkün kılmıştır. Bu ilerlemeler işitsel fonolojiye yol açmıştır. Sesin çeşitli ifadeleri, seslerin ayrılması, ses dalgalarının özellikleri ve ölçümleri, ses dalgalarının oluşum süreci ve diğer karakteristikler grafiksel olarak ifade edilmiştir. Ses, aslında dalgalar halinde oluşur ve göndericiden alıcıya çeşitli yollarla iletilir. Müzik bu dalgaların sistematik bir şeklidir. Akustik ve müzikteki ilerlemeler, seslerin teknolojik

cihazlarla kaydedilmesi ve bu kayıtların spektrogramlar halinde transkripsiyonu, akustik fonoloji adı verilen çalışma alanının ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Zazalar, tarih boyunca çeşitli bölgelerde yaşamış ve dillerini kuşaktan kuşağa sözlü olarak aktarmada büyük başarı göstermiştir. Son yıllarda Zazaca üzerine yapılan araştırmalar artmış ve bu dilin yalnızca sözlü değil, aynı zamanda yazılı olarak da gelecek nesillere aktarılması sağlanmaktadır. Çoğunlukla Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Zazaca'nın 4 ila 6 milyon kişi tarafından konuşulduğu tahmin edilse de kesin nüfusu tam olarak bilinmemektedir(Arslan, 2018:53). Zazaca genellikle coğrafi olarak entegre bölgelerde konuşulmaktadır. Zazaca en yoğun olarak Bingöl, Elâzığ, Diyarbakır ve Tunceli illerinde konuşulmaktadır. Zazaca, Hint-Avrupa dil ailesinin Hint-İran üst grubunun İran dil grubuna ait olan kuzeybatı İran'ın bir dilidir (Keskin, 2015:93-114). Mevcut verilere göre Zazaca yazılan ilk telif eser, medrese hocası Ehmedê Xasi'nin 1899 yılında yayımlanan Mevlidê Nêbi adlı eseridir. Bir diğer Mevlid eseri ise 1901 yılında Osman Efendi tarafından yazılmıştır. Bu eser yazıldıktan sonra yazılı eserlerin uzun süre yayınlanmadığı bilinmektedir(Varol, 2015:276). Apuhan'a (2022:5) göre Zazaca şu an tehlike altındaki dillerden biri olarak kabul edilmektedir ve bu konuda eyleme geçilmesi gerekmektedir.

1.1.Araştırmanın Konusu

Bu araştırma, Tunceli merkez ve Bingöl merkez illerine özgü ağızlar arasında gramatik farklılıklar konusunu ihtiva etmektedir. Çalışma, her iki bölgenin dilsel özelliklerini inceleyerek, fonetik, morfolojik ve sentaktik düzeydeki benzerlik ve farklılıkları karşılaştırmalı olarak analiz edecektir. Ağız özelliklerinin tarihsel, kültürel ve coğrafi etkenlerle nasıl şekillendiğini değerlendiren bu araştırma, bölgedeki dilsel çeşitliliği daha iyi anlamayı hedeflemektedir.

1.2.Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, Tunceli merkez ve Bingöl merkez ağızları arasındaki gramatik farklılıkları ve benzerlikleri incelemektir. Bu doğrultuda, her iki bölgenin ağızlarında kullanılan fonetik, morfolojik ve sentaktik yapıların karşılaştırılması ve analiz edilmesi hedeflenmektedir. Çalışmanın temel amacı, bölgesel ağızların Zazacanın genel yapısı içindeki yerini belirleyerek, bu ağızların

korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması için dil bilimine katkı sağlamaktır. Ayrıca, dilin kültürel bir öge olarak taşıdığı kimlik özelliklerinin anlaşılması ve bu ağızlar arasındaki etkileşimlerin incelenmesi de çalışmanın diğer amaçları arasında yer almaktadır.

1.3.Araştırmanın Önemi

Bu araştırma, Tunceli merkez ve Bingöl merkez ağızları arasındaki gramatik farklılıkları inceleyerek, bölgesel dil çeşitliliğinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Zazacanın ağızları, dilin tarihsel süreç içinde nasıl evrildiğini ve bölgesel olarak nasıl farklılık gösterdiğini anlamamıza yardımcı olan önemli kaynaklardır. Tunceli ve Bingöl gibi birbirine yakın coğrafyalarda yaşayan toplulukların ağızlarında dahi belirgin farklılıklar görülebilmesi, dilin kültürel ve toplumsal etkileşimler sonucunda nasıl şekillendiğini ortaya koyar. Bu bakımdan, araştırma dilbilimsel çeşitliliğin zenginliğine dikkat çekerek, bu ağızların korunmasına ve gelecek nesillere aktarılmasına yönelik farkındalığı artırma potansiyeline sahiptir. Ayrıca, Tunceli merkez ve Bingöl merkez ağızlarının karşılaştırmalı olarak incelenmesi, bu ağızlar hakkında yapılan akademik çalışmaların yetersiz olduğu bir alana katkı sağlayacaktır. Zaza Dilinin konuşulduğu farklı bölgelerde yapılan ağız incelemelerinin dilin genel yapısına ışık tutması bakımından önemi büyüktür. Bu araştırma, aynı zamanda bölgenin kültürel dokusunun korunması, tarihsel izlerinin anlaşılması ve dilsel mirasının gelecek kuşaklara aktarılması adına önemli bir adım olarak değerlendirilebilir. Bu çalışma, dil bilimi açısından hem akademik çevreler hem de kültürel mirasın korunması konusunda çalışmalar yürüten kurumlar için bir referans kaynağı olma potansiyeli taşımaktadır. Tunceli merkez ve Bingöl merkez ağızlarının gramatik yapıları üzerine yapılacak karşılaştırmalı incelemeler, bölgesel dil özelliklerinin daha geniş kapsamda anlaşılmasını sağlayarak, dilin evrensel yapısına ve işlevlerine yönelik teorik çalışmalara da katkıda bulunacaktır.

2. BÖLÜM

DİL VE DİLİN ÖZELLİKLERİ

2.1. Dil Kavramı

Dil, insanlar arasında iletişimi sağlayan en önemli araçtır. Dil, insanları birbirinden ayıran ve aralarında iletişimi sağlayan bir sistemdir. Dil bir semboller sistemidir ve birçok bilim alanıyla ilişkilidir. Bu nedenle dillere ilgi duymak sadece dil bilimi okumak değil aynı zamanda farklı bilim dallarıyla iş birliği yapmak anlamına da gelir.

"Dil" insan iletişiminin temel aracı olan karmaşık bir sembolik sistemdir. Dil, düşünceleri ve duyguları ifade etmek, bilgi aktarmak ve toplumsal etkileşimi sağlamak için kullanılan bir araçtır. Bilimsel olarak, dil genellikle semantik, sesbilimsel, sentaktik ve pragmatik bileşenlerden oluşan bir sistem olarak tanımlanır. İlk olarak, dilin semantik yönüne baktığımızda, semantik, dilin anlamla ilgili yönünü ifade eder. Dil, semboller aracılığıyla kavramları temsil eder ve bu sembollerin belirli anlamları vardır. Örneğin, kelime "ağaç" bir bitki türünü temsil eder ve bu kavramla ilişkilendirilmiş anlamı vardır (Göçer, 2012:54).

İkinci olarak, sesbilimsel yönü ele aldığında sesbilim, dilin seslerini ve ses yapılarını inceler. Her dilin belirli sesleri, ses birleşimleri ve vurgu kalıpları vardır. Örneğin, İngilizcede "cat" ve "bat" kelimeleri aynı seslerin farklı sıralanışlarıyla farklı anlamları temsil eder (Göçer, 2012:56).

Üçüncü olarak, sentaktik yönü göz önünde bulundurulduğunda sentaktik, dilin yapısal özelliklerini ve sözdizimini inceler. Dil, belirli bir düzene göre kelimelerin sıralandığı cümlelerden oluşur. Her dilin kendine özgü bir sentaktik yapısı vardır. Örneğin, İngilizcede genellikle özne-yüklem-nesne yapısı kullanılır: "The cat (özne) is sleeping (fiil) on the mat (nesne)." (Göçer, 2012:57). Zazaca'da ise genellikle özne-nesne-yüklem yapısı kullanılır: "Mı kitabê xuyo peyin vizêr neşır kerdo".

Dilin son bileşeni ise pragmatiktir. Pragmatik, dilin kullanımını ve dilin bağlam içinde nasıl işlev gördüğünü inceler. Dil, iletişimsel amaçlar için kullanılır ve kullanım bağlamına göre farklı anlamlar kazanabilir. Örneğin, "Lütfen pencereyi kapatır mısınız?" cümlesi bir istek ifade ederken, aynı cümle bir emir

gibi de algılanabilir, bu da pragmatik bağlamın önemini gösterir. Dilin bilimsel incelenmesi, insanın karmaşık iletişim yeteneklerinin anlaşılmasına yardımcı olur. Dilin semantik, sesbilimsel, sentaktik ve pragmatik bileşenlerini anlamak, dilin nasıl işlediğini ve nasıl kullanıldığını kavramaya olanak tanır. Bu anlayış, dilin eğitimi, çeviri, dil bozukluklarının tedavisi ve yapay zeka gibi alanlarda uygulamalı çalışmalara yol açar. Dilin bilimsel olarak incelenmesi, insan doğasının derinliklerine ve kültürel çeşitliliğin karmaşıklığına ışık tutar (Göçer, 2012:50).

Dilbilim yalnızca dil çalışmalarını ele alan ve dilbilimle sınırlı bir disiplin değildir. İnsanla doğrudan ilgili olsun ya da olmasın, bütün bilimler dille ilgilenir ve bir şekilde dile katkıda bulunur (Trask, 1999:55). Dilbilim daha pek çok alt alanı kapsamakta olup insan sesinin oluşumundan, sonlanmasına ve yorumlanmasına kadar olan tüm süreçleri kapsamaktadır.

Fonetik ve fonoloji, seslerin oluşumu, iletimi ve anlamı gibi süreçleri içerir. Ses ve akustik olguları bu iki bilim alanının temel konularıdır. Sesin kendisi çok boyutlu olduğundan fonetik ve fonolojide birçok çalışma alanı vardır. Her araştırma alanı kendi uzmanlık alanı içerisinde değerlendirilebilse de bu alanlar arasında yakın ilişkiler bulunmaktadır. Teknoloji ve bilimdeki değişiklikler fonolojiyi de etkilemektedir. Sonuç olarak fonoloji, seslerin doğal yapısının yanı sıra, teknolojik araçlar kullanılarak kaydedilebilen ve ölçülebilen bir yapıya dönüşmüştür. Bu değişim ve ilerlemeler ses biliminin yeni alt alanlarının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Örneğin tıp alanındaki gelişmeler ile birlikte ses tellerinin daha detaylı incelenmesi artık mümkündür. Ses tellerinin ses netliğindeki rolü artık daha net anlaşılmıştır. Burada da ilerleme var. Bu durum, ses dalgalarının kulağa girişi, burada meydana gelen süreçler ve dalgaların nöronlar tarafından beyne iletilmesi gibi süreçlerin giderek daha net bir şekilde incelenmesini mümkün kılmıştır. Bu ilerlemeler işitsel fonolojiye yol açmıştır. Trask'ın da bahsettiği üzere müzik ve akustik fizik alanındaki gelişmeler ile sesin çeşitli ifadeleri, seslerin ayrılması, ses dalgalarının özellikleri ve ölçümleri, ses dalgalarının oluşum süreci ve diğer karakteristikler grafiksel olarak ifade edilmiştir. Ses aslında dalgalar halinde oluşur ve göndericiden alıcıya çeşitli yollarla iletilir. Müzik bu dalgaların sistematik bir şeklidir. Akustik ve müzikteki ilerlemeler, seslerin teknolojik cihazlarla kaydedilmesi ve bu kayıtların

spektrogramlar halinde transkripsiyonu, akustik fonoloji adı verilen çalışma alanının ortaya çıkmasını sağlamıştır (Trask, 1999:57).

2.2. Dilin Özellikleri

Tanımlar farklılık gösterse de bir iletişim aracı olarak insan dilini diğer dillerden ayıran çeşitli özellikler bulunmaktadır. Bu özellikler bu dili benzersiz kılmaktadır. Ferdinand de Saussure temel olarak dilin iki özelliği olduğunu belirtir: *nedensellik ve doğrusallık*. Dil, sonradan öğreneceğiniz bir kodlama sistemidir. Dünyada dil sayısı kadar kod ve kodlama sistemi vardır. Ancak dilin dışarıda var olan gerçekliği tam olarak kodlaması mümkün değildir. Bir dilin tüm özelliklerini belirlemek ve belirtmek mümkün değildir. İnsan dilinin açık bir yapısı vardır. Gelen mesaj bir bütün olarak alınır ve bu mesaj parçalara ayrılarak farklı mesajlarda kullanılır. Bu durum sadece cümle içindeki kelimelerde değil, kelimeleri oluşturan harflerde de karşımıza çıkmaktadır. Sözdizimsel öğeler bir araya gelerek bir sistem oluşturur. "Mı nan werd" cümlesinin unsurları belli bir sistem içerisine yerleştirilerek mesajın anlaşılması sağlanır. Dilleri birbirinden ayıran temel fark, her dile özgü olan sözdizimsel yapıdır. İnsan dilinin bir diğer ayırt edici özelliği soyut olmasıdır (Holdcroft, 1991:39).

Dilde tartışılan her şeyin spesifik olması gerekmez. Mesela kalem (qelame) bahsederken kalem tutmaya gerek yoktur. Soyutlama, dil gelişimi ve ilerlemesinin en önemli kaynaklarından biridir. Soyutlama olmasaydı insan var olan somut (şênber) dünyayla sınırlı kalırdı. Dilin kendisi soyut bir kavram olmasına rağmen hem somut hem de soyut yönleri vardır. Dil, dilsel ifadenin bir aracıdır. Günümüzde dil denilince aklımıza hemen yazı gelse de yazının icadı henüz insanlık tarihi kadar eski değildir. Daha sonraki zamanlarda kelimeleri kaydetmek için yazı icat edilmiştir. Kur'an-ı Kerim "Allah insana kalemlle yazmayı öğretti" ve İncil de "Başlangıçta sadece söz vardı" gibi ifadeler, dilin yazıdan önce var olduğunu ve ilk insanlarla birlikte var olduğunu öne sürmektedir. İnsanlık tarihinin beklenmedik durumları göz önüne alındığında, yazı tamamen yeni bir olgudur (Eker, 2015:287). Dil, insanın içinde var olan bir sistemdir. Dilin temel işlevi bilgiyi doğrudan iletmektir. Dil, sadece bilgiyi değil aynı zamanda duygu ve düşünceleri de aktarır. Ana dilin; altı temel işlevi vardır:

Tutku, gönderge, çağrım, ilişki, üst dil ve şiir. Dil uzun süre sözlü olarak bu iletişim sürecini sürdürmüştür. Bunun bir örneği Doğu toplumları arasında yaygın olan dengbej geleneğidir. Bu gelenek sayesinde pek çok masal ve sözlü gelenek nesilden nesile aktarılmıştır. Her yayıncı sözlü dili kendine göre ayarlamaktadır. Bu gelenek sayesinde dil aynı zamanda sözlü iletişim aracı olarak da hizmet vermektedir. Ayrıca dil, kültür, sözlü tarih, gelenek ve görenekler vb. konularda da bilgi vermektedir. Yazılı dilde kullanılan sembollere sembol veya gerekçeli semboller denir. Sözlü dilden yazılı dile geçişle birlikte bu semboller daha belirgin bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Resimsel yazı işlevine sahip olan alfabelerin birçoğu aynı zamanda simge işlevine de sahiptir. Bunlara piktogram denir. İnsanlar on binlerce yıldır semboller, görüntüler ve şekiller kullanarak iletişim kurmuşlardır. Resimlerden yazılara, oradan da alfabelere geçiş söz konusudur. Harflerin kendisi birer semboldür ve onlara bu adın verilmesinin özel bir nedeni yoktur. Aynı dil ailesi içindeki aynı varlığa farklı isimler verilmesine asılsız yazı denir. Örneğin Zaza dilinde sakız kelimesinin Vince, Karnik, Benesht olarak yorumlanması sebepsiz bir göstergedir. Söz konusu bir örüntü olmuş olsaydı tüm Zazaların aynı sözcüğe aynı ismi vermiş olmaları gerekmektedir. (Pamukçu, 2001:76).

Dil, kendi kanun ve kuralları çerçevesinde canlılığını koruyan bir birimdir. Bir dili koruyan ve onu diğer dillerden ayıran en önemli özellik, kendine has kuralları olmasıdır. İhtiyaç hâlinde veya daha mantıklı kuralın bulunması söz konusu dildeki kuralların değişikliğe uğramasına neden olur. Elbette ki dilin mantığındaki değişiklikler kısa zaman sürecinde değil, uzun bir zaman diliminde meydana gelir. Örneğin bazı İrani dillerdeki ergatiflik yapının kaybolması ve Zazacada gramatik cinsiyetin tüm özellikleriyle hâlâ mevcut olması. Dil, biyolojik bir birim olmasa da sürekli gelişmekte ve değişmektedir. Yaş, cinsiyet, coğrafi konum, iklim, teknolojik gelişme, zaman gerekliliği gibi faktörlerden dolayı diller her zaman değişim üretme eğilimindedir. Zazacanın konuşulduğu tüm bölgelerde, Zazaca konuşanlar dili kendilerine göre uyarlamışlardır. Zazacadaki bu farklılık eğilimi kasabadan kasabaya, köyden köye ve hatta evden eve bile görülmektedir. Diller, lehçeler ve lehçeler arasında net, doğal sınırlar yoktur. Dil sınırları kesin olarak çizilemez. “Dil nerede biter ve başlar?” sorusuna cevap vermek daima zordur (Pamukçu, 2001).

Zazacanın lehçeleri arasındaki sınırlar da henüz alanda yeterli çalışmalar yapılmadığı için belirsizdir. Tunceli ağzının nerede bitip Siverek ağzının nerede başladığını tam olarak belirlemek mümkün değildir. Zazacanın bahsettiği lehçe sınırları yalnızca kent merkezleriyle sınırlı değildir. Örneğin Tunceli ağzı geniş bir coğrafyada kullanılan bir ağızdır.

Orijinal veya saf bir dil mevcut değildir. Saf dil, dilin başka toplumlarla veya dillerle iletişim kurmaması anlamına gelir. İlk toplumlardan günümüze kadar her dil birçok farklı dilden etkilenmiş ve o dilleri etkilemiştir. Zazaca komşu dilleri olan Arapça, Farsça ve Türkçeden etkilenmiştir. Zazacada Arapça, Farsça ve Türkçe başta olmak üzere birçok dilden alınmış kelimeler bulunmaktadır. Bu kelimelerin atılması mı yoksa dilde kalması mı gerektiği tartışılmalıdır. Yabancı bir dilden gelen kelimeler, o dilde çekimlendikleri takdirde o dilin malı haline gelirler. Aynı durum tüm diller için geçerlidir. Başka dillerden kelimeler içermeyen çok az dil vardır. Batı dillerindeki kelimelerin yazılışı Zazacada korunurken, Doğu dillerindeki kelimeler Zazaca fonetiklerine uyarlanmıştır. Örneğin Almanca kaynaklarda, geçişli fiil “transitiv verb” yazılırken, Zazacaya aktarımı “transitif fiil” şeklindedir. Dil, cinsiyetin fiziksel ve psikolojik kimlikle ilişkili olduğu; sesin kalitesi ve miktarı yaşa ve cinsiyete göre değişir. Zazacada kadınlar ünlemleri daha sık kullanmaktadır. Arapçada esre (kesre) genellikle muennes (dişil, maki) için kullanılır ve diğer sesli harflere göre daha hafif kabul edilir. Ana dil (zıwano esas) öğrenilen bir şey değil, edinilen bir sistemdir. Edinme, kendiliğinden oluşumu ifade eder. Bu sayede herhangi bir eğitim almamış kişiler bile dili kullanabilmektedir. Dilbilimcilerin dil edinimi konusunda farklı fikirleri vardır. Bazı dilbilimciler insanların bu tür yeteneklerle doğduğunu söylerken, bazıları da dil ediniminin taklit yoluyla geliştiğine inanmaktadır. Noam Chomsky, tüm dünya dillerinin temel çerçevesini oluşturan dil edinim aracı olan Evrensel Dilbilgisi'nden bahseder. Ona göre dil edinimi anlaşılır mesajların alınmasıyla gerçekleşir (Arslan, 2017:63-87).

2.3. Dilbilim Çalışmaları ve Zazaca

Dilbilim, dilin yapısal ve işlevsel özelliklerini inceleyen disiplinlerarası bir alandır. Dilbilim çalışmaları, insan dilinin çeşitli yönlerini anlamak için geniş bir metodoloji yelpazesini kullanır ve dilin nasıl işlediği, nasıl öğrenildiği ve nasıl

değiştii gibi konuları ele alır. Bu çerçevede, dilbilim çalışmaları genellikle bir dilin yapısal özelliklerini ve tarihini incelemek üzere spesifik dilleri de ele alır. Zazaca, bu dilbilim çalışmaları kapsamında dikkate alınan önemli dillerden biridir. Dilbilimciler, Zazacayı yapısal ve tarihsel açıdan inceleyerek, bu dilin özelliklerini ve kökenini anlamaya çalışırlar. Zazacanın sesbilimsel yapısı, kelime dağarcığı, morfolojisi ve sentaktik özellikleri gibi konular dilbilim çalışmaları açısından önemlidir (Arslan, 2017:63-87).

Zazacanın sesbilimsel yapısı incelendiğinde, dilin seslerinin hangi ses birimlerinden oluştuğu ve nasıl bir ses uyumu gösterdiği araştırılır. Ayrıca, Zazacada ses değişimleri ve vurgu kalıpları gibi sesbilimsel özellikler üzerinde durulur. Morfolojik analizler, Zazacada kelime oluşturma süreçlerini ve kelime yapısını inceler. Bu, dilin eklemeli veya aglutinatif bir yapıya sahip olup olmadığını belirlemeye yardımcı olur. Sentaktik incelemeler ise Zazacada cümlelerin nasıl yapılandırıldığını ve dilin sözdizimini anlamak için yapılır. Özellikle, Zazacanın özne-nesne-yüklem düzeni gibi sentaktik özellikleri üzerinde durulur. Dilbilimciler, Zazaca cümlelerdeki anlam ilişkilerini ve cümle yapılarını analiz ederek dilin işleyişini daha iyi anlamaya çalışırlar. Zazacanın tarihsel kökenleri de dilbilim çalışmaları açısından önemlidir. Dilbilimciler, Zazacanın diğer İrani dillerle nasıl ilişkili olduğunu ve tarih boyunca nasıl değiştiğini anlamak için dilin geçmişine odaklanırlar. Bu, Zazacanın tarihsel ve kültürel bağlamını anlamak ve dilin evrimini izlemek için önemlidir. Sonuç olarak, dilbilim çalışmaları Zazaca ve benzeri dillerin yapısını, işleyişini ve tarihini anlamak için çeşitli yöntemler kullanır. Bu çalışmalar, dilin evrensel özelliklerini keşfetmek ve insan dilinin karmaşıklığını anlamak için önemlidir. Zazaca üzerine yapılan dilbilim çalışmaları, dilin çeşitliliğini ve zenginliğini daha iyi anlamamıza ve korumamıza yardımcı olur. Zazaca yapılan dilbilim çalışmaları şöyledir: (Pamukçu, 2001)

Sesbilim (Fonoloji): Zazacada seslerin yapısı ve kullanımı üzerine yapılan çalışmalar, dilin sesbilimsel özelliklerini anlamamıza yardımcı olur. Örneğin, Zazacada hangi seslerin bulunduğu, nasıl bir ses uyumu gösterdiği ve sesler arasındaki değişimlerin nedenleri gibi konular sesbilim çalışmaları kapsamında incelenir.

Morfoloji: Zazacada kelime oluşturma süreçlerini inceleyen morfoloji çalışmaları, dilin kelime yapısını ve eklemeli ya da aglutinatif yapısını anlamamıza yardımcı olur. Örneğin, Zazacada köklerin nasıl değiştiği, eklerin ne tür anlamlar kattığı ve kelime türetme kuralları gibi konular morfoloji çalışmalarının odak noktalarıdır.

Sentaks (Sözdizimi): Zazacada cümlelerin nasıl yapılandırıldığı ve kelimelerin bir araya gelerek nasıl anlam oluşturduğu üzerine yapılan sentaks çalışmaları, dilin yapısal özelliklerini anlamamıza yardımcı olur. Örneğin, Zazacada zne-nesne-yüklem düzeninin nasıl işlediği, cümle içindeki bağlaların kullanımı ve cümlenin genel yapısal özellikleri gibi konular sentaks çalışmaları kapsamında incelenir.

Dil Tarihi ve Kkenbilim: Zazacanın tarih boyunca nasıl değiştiği ve diğer dillerle nasıl etkileşim içinde olduğu üzerine yapılan çalışmalar, dilin tarihini ve kökenini anlamaya yardımcı olur (Pamukçu, 2001). Bu tür çalışmalar, dilin evrimini izlemek, dil ailesi içindeki yerini belirlemek ve dilin geçmişine ışık tutmak için önemlidir.

2.4. Dil Aileleri Kavramı

Dil aileleri kavramı, dünya üzerindeki farklı dillerin benzerliklerini ve kökenlerini araştırmak için kullanılan bir terimdir. Dil aileleri, ortak bir atadan türetilen ve benzer yapısal özelliklere sahip olan dillerin gruplarıdır. Dilbilimciler, dilleri bu aileler içinde sınıflandırarak, diller arasındaki ilişkileri ve evrimi anlamaya çalışırlar. Dil aileleri genellikle genetik (dişil) ve genetik olmayan (dişil olmayan) aileler olmak üzere iki ana kategoriye ayrılır. Genetik dil aileleri, ortak bir atadan türetilen dillerin oluşturduğu gruplardır. Örneğin, Hint-Avrupa dil ailesi, Hint alt kolu, İran alt kolu, Cermen alt kolu gibi alt gruplara ayrılır ve bu alt gruplar ortak bir Proto-Hint-Avrupa dilden türetilmiştir. Genetik olmayan dil aileleri ise, diller arasında yapısal benzerlikler bulunmasına rağmen, ortak bir atadan tretilmedikleri anlamına gelir. Örneğin, Ural-Altay dil ailesi genetik olmayan bir dil ailesidir ve bu ailedeki dillerin ortak bir atası olduğuna dair kesin kanıtlar bulunmamaktadır (Ruhlen, 2012).

Dil aileleri kavramı, dilbilimcilerin dilin kökeni, evrimi ve yayılımı konularında araştırma yapmalarına olanak sağlar. Bu alışmalar, dilin evrensel

özelliklerini ve kültürel çeşitliliğini anlamaya yardımcı olur. Dil aileleri üzerine yapılan araştırmalar, dilbilimin temel alanlarından birini oluşturur ve insanlığın geçmişi ve kültürel mirası hakkında önemli bilgiler sağlar.

2.4.1. Dil Sınıflamaları

Dil sınıflamaları, dünya üzerindeki dilleri belirli kriterlere göre gruplara ayırma ve sınıflandırma işlemidir. Bu sınıflandırmalar, dillerin yapısal, genetik, coğrafi ve tarihsel özelliklerine dayanabilir. Dil sınıflandırmaları, dilbilimcilerin farklı diller arasındaki ilişkileri ve benzerlikleri anlamalarına yardımcı olur ve dil aileleri gibi daha büyük dil gruplarının oluşturulmasına katkı sağlar. Dil sınıflandırmaları genellikle yapısal ve genetik sınıflandırmalar olmak üzere iki ana kategori altında incelenir. Yapısal sınıflandırmalar, dillerin sesbilimsel (fonetik ve fonemik), morfolojik (kelime yapısı), sentaktik (sözdizimi) ve semantik (anlam) özelliklerine dayanır. Örneğin, dillerin özne-nesne-yüklem düzeni, eklemeli veya aglutinatif yapısı gibi yapısal özellikleri incelenerek sınıflandırma yapılabilir. Genetik sınıflandırmalar ise, dillerin ortak bir atadan türediği ve belirli bir dil ailesine veya alt gruba ait olduğu temeline dayanır. Bu sınıflandırmalar, dilbilimcilerin diller arasındaki genetik ilişkileri belirlemelerine ve dil ağaçları oluşturmalarına yardımcı olur. Örneğin, Hint-Avrupa dil ailesi, Altay dilleri, Afro-Asyatik diller gibi genetik dil aileleri, ortak bir Proto-dilden türetilmiş dillerin gruplarıdır (Ruhlen, 2012:167).

Dil sınıflandırmaları aynı zamanda coğrafi ve tarihsel faktörlere göre de yapılabilir. Coğrafi sınıflandırmalar, belirli bir bölgede konuşulan dilleri gruplara ayırarak coğrafi ilişkilere dayanır. Tarihsel sınıflandırmalar ise, dillerin geçmişteki evrimi ve değişimi temel alınarak yapılır. Örneğin, Latin dilleri tarihsel olarak Latince'den türetilmiştir ve bu dil ailesi tarihsel bir sınıflandırmaya örnektir. Dil sınıflandırmaları, dilbilim alanında önemli bir yer tutar ve diller arasındaki ilişkilerin anlaşılmasına katkı sağlar (Ruhlen, 2012:168). Bu sınıflandırmalar, dil aileleri, alt gruplar ve diller arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları belirlemek için kullanılır. Dil sınıflandırmalarının doğru bir şekilde yapılması, dilbilimcilerin dillerin evrimi ve yayılımı hakkında daha kapsamlı bir anlayışa sahip olmalarını sağlamaktadır.

2.4.2. Dil Aileleri

Kökeni yakın olan diller dil ailesini oluşturur. Bu şekilde dünya dilleri farklı dil ailelerine göre sınıflandırılmaktadır. Dil ailesi, bilinmeyen bir tarihsel dönemde ana dilden ortaya çıkan bir dil grubudur. Bu diller arasındaki benzerlikler böyle bir varsayımı desteklemektedir. Bir ana dilin yazılı bir belgesi olmasa bile, onun birçok özelliği geldiği ailelerin dilleri karşılaştırılarak belirlenebilir.

2.4.2.1. Hint-Avrupa Dil Ailesi

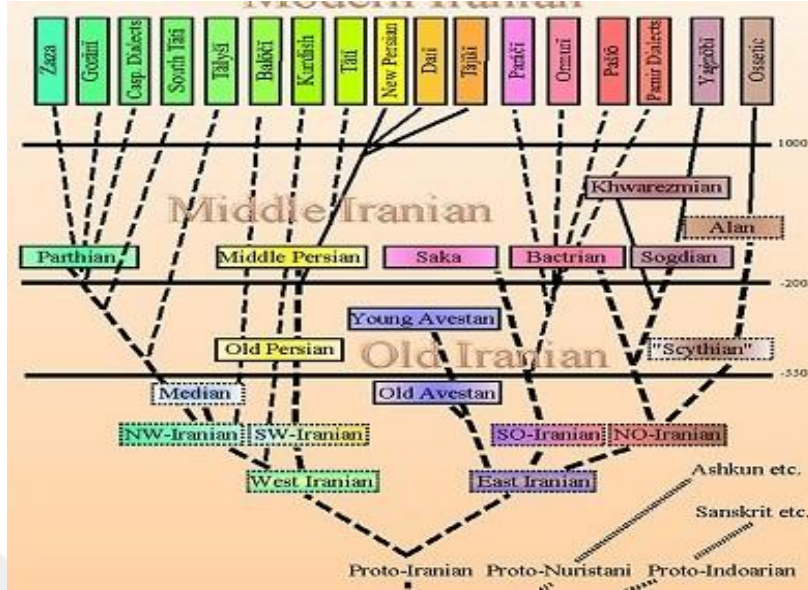
Hint-Avrupa dil ailesi, dünya üzerindeki en büyük dil ailesidir ve çeşitli dil gruplarını içerir. Bu dil ailesi, Avrupa'nın büyük bir kısmında, Hindistan'da, Orta Asya'da ve diğer bölgelerde konuşulan dilleri kapsar. Hint-Avrupa dil ailesine ait dillerin çoğu, ortak bir Proto-Hint-Avrupa dilinden türemiştir ve bu diller arasında yapısal benzerlikler bulunur. Hint-Avrupa dil ailesi, dilbilimcilerin dil evrimi ve yayılımı hakkında önemli bir anlayış sağlamıştır ve dilbilimin temelini oluşturur. Hint-Avrupa dil ailesine ait dillerin genel özellikleri incelendiğinde, morfolojik ve sentaktik yapılarında belirgin benzerlikler görülür. Örneğin, bazı Hint-Avrupa dilinde özne-nesne-yüklem düzeni bulunurken bazılarında özne-yüklem-nesne düzeni bulunur(Clackson, 2007:4).

Ayrıca, bu diller genellikle belirli bir eklemeli yapıya sahiptir, yani kelimelerin köklerine ekler eklenerek yeni kelimeler oluşturulur. Örneğin, İngilizcede "walk" kelimesine "-ed" eki eklenerek "walked" (yürümek) fiili geçmiş zaman hâline getirilir. Zazacada "werd" kelimesine "-bi-ib" eki eklenerek "werd bi(Tunceli A.), werdib(Bingöl A.)" (yemek) fiili mişli geçmiş zaman hâline getirilir. Bu dil ailesine ait dillerde yaygın olarak kullanılan fonetik ve fonolojik özellikler de vardır. Örneğin, birçok Hint-Avrupa dilinde vurgulu ve vurgusuz sesler arasında anlamsal farklılıklar bulunur. İspanyolcada "casa" (ev) kelimesindeki "s" sesi vurgusuzken, "caso" (durum) kelimesindeki "s" sesi vurguludur. Morfoloji açısından, Hint-Avrupa dil ailesine ait dillerde kelime yapısı oldukça çeşitlidir (Clackson, 2007:6).

Bazı dillerin morfolojisi aglutinatifken (eklemeli), bazıları fusional (eriyen) veya analitiktir. Örneğin, Almanca gibi diller aglutinatif bir morfolojiye sahiptir, yani kelime köklerine birçok ek eklenerek yeni kelimeler türetilir. Hint-Avrupa dil ailesine ait dillerin sentaktik yapısı da incelenirken, cümlelerin nasıl yapılandırıldığı ve kelimelerin bir araya gelerek nasıl anlam oluşturduğu üzerinde durulur. Bu dillerin bir kısmında özne-nesne-yüklem düzeni bulunur ve cümlelerde belirli bir mantıksal akış vardır. Bu genel özelliklerin yanı sıra, Hint-Avrupa dil ailesine ait diller arasında genetik ve coğrafi farklılıklar da bulunur. Örneğin, Hint-Avrupa dilleri içinde Cermen dilleri (İngilizce, Almanca), Romen dilleri (İtalyanca, Fransızca), Hint dilleri (Hintçe, Urduca), Slav dilleri (Rusça, Lehçe), İran dilleri (Farsça, Zazaca, Kürtçe) gibi farklı alt gruplar bulunur (Clackson, 2007:6).

Zaza dili, Hint-Avrupa dil ailesine ait bir dildir ve İran dilleri alt grubuna dahil edilir. Zaza dili, Batı İran dilleri içinde yer alır ve özellikle Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde konuşulur. Zaza dili, Hint-Avrupa dil ailesine özgü genel özellikleri paylaşırken, kendi içinde benzersiz sesbilimsel, morfolojik ve sentaktik özelliklere sahiptir. Morfolojik açıdan, Zaza dili genellikle eklemeli bir yapıya sahiptir ve kelimelerin köklerine çeşitli ekler eklenerek yeni kelimeler oluşturulur. Sentaktik olarak, Zaza dilinde özne-nesne-yüklem düzeni sıklıkla görülür ve cümlelerde belirli bir mantıksal akış izlenir. Zaza dilinin dilbilim çalışmaları, dilin yapısal özelliklerini anlamamıza ve dilin kökeni ve evrimi hakkında bilgi edinmemize yardımcı olur. Bu çalışmalar, Zaza dilinin Hint-Avrupa dil ailesi içindeki yerini ve ilişkilerini belirlemeye çalışırken, dilin genel özelliklerini ve yapısal özelliklerini de ortaya koymayı amaçlar. Zaza dilinin grameri üzerine yapılan araştırmalar, dilbilimcilerin dilin evrimi ve yayılımı konusunda daha kapsamlı bir anlayışa sahip olmalarını sağlar (Pamukçu, 2001).

Şekil 1. Hint Avrupa Dil Ailesi Şeması (Gilbert J.,İrani Diller Soyağacı)

2.5. İki Dillilik

Türkiye'nin çok uluslu yapısı nedeniyle iki dillilik yaygındır ve özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde ana dili Zazaca olan ve okul günlerinden beri Türkçe öğrenen çok sayıda iki dilli insan bulunmaktadır. Farklı dilbilimciler iki dilliliği farklı şekilde tanımladığından, iki dilliliği tanımlamak dilleri tanımlamak kadar zordur. Bazı dilbilimciler, iki dilliliğin anlamlı ifadelerin her iki dilde de ifade edilmesiyle başladığını vurgularken, diğerleri her iki dile de aynı seviyede hâkim olunarak iki dilli olunabileceğini savunmaktadır. Aksan (1988) iki dilliliği, çeşitli nedenlerle ve çeşitli koşullar altında birden fazla dil edinen, kullanan veya ana diline yakın düzeyde ikinci bir dil öğrenen kişi olarak tanımlamaktadır. Türkçe sözlüklerde iki dillilik: iki farklı dile sahip olmak veya iki farklı dili okuyup yazabilme yeteneği ile iki dilin birlikte konuşulduğu bölge veya ülke olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2023).

Çelik (2007) iki dilliliğin tanımının ve ifadesinin dilbilimciler arasında farklılık gösterdiğini belirtmiştir. Çünkü dünya nüfusunun üçte ikisinin iki dilli olduğu belirtiliyor ve bu nüfusun tam olarak ne tür iki dilli olduğunu tespit etmek neredeyse imkânsızdır. Bazı dilbilimciler iki dilliliği tanımlarken her iki dile de hâkim olmanın gerekliliğini vurgularken, bazı dilbilimciler bunun iki dillilik ile başladığını ileri sürmektedir (Cengiz, 2006:28). Bazı durumlarda iki dilliliğin tanımlanması çok zor olabilmektedir. Bunun nedeni, günümüzde çoğu insanın iş,

seyahat, eğitim vb. nedenlerle belirli kavramları başka bir dilde öğrenmesidir. Dilbilimciler bu durumu "yarı iki dillilik" veya "pasif" ya da "iradi" iki dillilik olarak tanımlamaktadır.

Rolfs (2009) iki dilliliği şu şekilde tanımlamaktadır:

- ✓ İki dili ve iki kültürü bilmek ve anlamak;
- ✓ Bir dilde diğerinden daha iyi veya daha kötü olmak;
- ✓ İki dili bir arada kullanmak,
- ✓ İki dilde düşünmek ve hissetmek,
- ✓ İki dilin konuşma jestleri ve tonlamalarıyla konuşmak
- ✓ Çocuğa beceri ve zekâ dayatmak değil, tam tersine anadilini geliştirmek.
- ✓ Zengin olanaklara ve kaynaklara sahip olmak demektir.

İki dillilik genel olarak iki alana ayrılabilir: *sosyal ve kişisel*. Bazı dilbilimciler sosyal iki dilliliği doğal iki dillilik, bireysel iki dilliliği ise okul iki dilliliği olarak tanımlamaktadır. Sosyal iki dillilik, adından da anlaşılacağı üzere herhangi bir eğitim sürecine ihtiyaç duymadan kendiliğinden edinim sürecini vurgulamaktadır (Cengiz, 2006:29). Türkiye'de Zazaca ve Türkçe kullanan iki dillilerin neredeyse tamamı sosyal olarak iki dillidir. Çünkü 2012-2013 eğitim-öğretim yılına kadar Zazaca eğitim-öğretim programında yer almamıştır. Bireysel iki dillilik ise bireyin eğitim sürecinin bir parçası olarak gönüllü olarak başka bir dili öğrenmesidir. Okul iki dilliliği (bireysel iki dillilik), yabancı bir dilin örgün eğitim yoluyla öğrenilmesinin bir sonucudur ve bu dil doğal bir iletişim aracı olmasına rağmen öğrenenin başka seçeneği yoktur (Skutnabb-Kangas, 1981). Rolfs (2009), dünyada 195 devletin ve yaklaşık 6000 üstü dilin bulunduğunu dikkate alarak sosyal iki dilliliğin çok daha yaygın bir olgu olduğunu belirtmektedir. Çelik (2007) iki dillilik türlerinden bahsederken ikinci dil öğreniminin zamanlamasına göre yapılan bir sınıflandırmadan bahsederken, Harley (2001) iki dilliliği üç kategoride ele aldığını belirtmektedir. Bunlar:

Eşzamanlı (bileşik) iki dillilik: Birinci dili ve ikinci dili aynı anda öğrenmek.

Erken Sıralı (Sıralı) İki Dillilik: Çocukluk döneminde önce birinci dil, ardından ikinci dil öğrenilir.

Geç başlangıçlı (bağımlı) iki dillilik: Ergenlikten sonra ikinci bir dil öğrenilir. Türkiye'de Zazaca ve Türkçe iki dilli kişiler çoğunlukla aynı anda iki dilli ve erken sıralı iki dillidir. Şehir merkezinde yaşayan iki dilli vatandaşlar, ana dilleri Zazacayı ve ikinci dilleri Türkçeyi aynı anda öğrenmektedirler. Bu kişiler evde ana dilini kullanmakta ancak dışarıdaki sosyal etkileşimlerde daha çok kullanılan Türkçeyi tercih etmektedirler. Öte yandan, kırsal bölgelerde yaşayan iki dilli kişilerin erken yaşta iki dilli olma olasılıkları daha yüksektir. Bu kişiler okul çağına kadar hem evde hem de dışarıda ana dillerini kullanırlar ve okul çağında resmi dili öğrenmeye başlarlar.

2.5.1. İki Dilliliğin Olumlu Yanları

İki dillilik, bir bireyin günlük yaşamında veya toplum içinde birden fazla dil kullanabilme yeteneğidir. Bu durum, genellikle birincil dilin (ana dil) yanı sıra ikincil bir dilin (yabancı dil) öğrenilmesi veya kullanılması şeklinde gerçekleşir. İki dillilik, kişinin iletişim becerilerini ve kültürel farkındalığını artırabilirken, bazı olumsuz etkilere de yol açabilir. İki dilliliğin olumlu yönleri arasında bilişsel avantajlar yer alır (Ertek ve Süverdem, 2020:184). İki dilli bireyler, farklı dil yapılarını anlama, analiz etme ve karşılaştırma yeteneğine sahiptirler. Bu durum, zihinsel esnekliklerini artırarak problem çözme ve eleştirel düşünme becerilerini destekleyebilir. Ayrıca, iki dilli bireyler genellikle daha yaratıcı düşünebilirler ve çoklu görev yapma yeteneklerine sahip olabilirler. İki dillilik ayrıca sosyal ve kültürel faydalar sağlar. İki dilli bireyler, farklı dillerde iletişim kurabilme yetenekleri sayesinde daha geniş bir sosyal çevreye erişim sağlarlar. Aynı zamanda, farklı kültürlerle daha duyarlı olabilirler ve kültürel çeşitliliği daha iyi anlayabilirler. İki dillilik, toplumlar arasında köprüler kurmayı ve kültürel etkileşimi artırmayı destekleyebileceğini düşünmekteyiz.

2.5.2. İki Dilliliğin Olumsuz Yanları

İki dilliliğin olumsuz yönleri de vardır. Bazı durumlarda, iki dilli bireyler, her iki dilde de yeterince yetkin olamayabilirler. Bu durum, dil becerilerinde eksikliklerle veya iletişim güçlükleriyle sonuçlanabilir. İki dillilik, bireyin kimlik gelişimi üzerinde de etkili olabilir. Bazı durumlarda, iki dilli bireyler hangi dili kullanacakları konusunda kimlik çatışması yaşayabilirler. Bu durum, kişisel bir

kimlik bulma sürecini karmaşıklştırabilir ve bireyin kendini ait hissettiği kültürel gruba karşı bağlılık duygusunu etkileyebilir. İki dillilik hem olumlu hem de olumsuz etkilere sahiptir. Bilişsel ve sosyal avantajlar sağlamının yanı sıra, iletişim zorluklarına ve kimlik karmaşıklığına da neden olabilir. Ancak, bu durumun net etkileri bireyin deneyimlerine, dil becerilerine ve çevresel faktörlere bağlı olarak değişebilir (Ertek ve Süverdem, 2020:185).

2.6. Dilsel Tercih

Dil tercihleri iletişim kurulan kişiye, konuya ve bulunulan ortama göre değişiklik göstermektedir. İki dilli insanlar farklı durumlarda farklı dilleri kullanabilirler. Örneğin, iki dilli bir kişi evde ailesiyle birlikte bir dili, arkadaşlarıyla dışarıda başka bir dili kullanabilir. Birden fazla dilin konuşulduğu toplumlarda dil tercihleri çeşitli şekillerde kendini göstermektedir. Her insanın deneyimlerini, edindiklerini, izlenimlerini, okuduğu kitapları, izlediğu filmleri, çevresindeki insanları, okul hayatını, iş hayatını yansıtan kendine özgü bir dil dağarcığı vardır (Cengiz, 2006:78). Bu dil dağarcığı, bireyin dil seşimlerini en güçlü şekilde etkileyen faktörlerden biridir. Cinsiyet ve yaş da dil seşimini etkiler. Çoğu insan dilleri kendi ev ortamında öğrenir ve bu kişilerin dil dağarcığı ait oldukları grubun dil kullanımına bağlıdır. İki dil bilen insanlar iş arkadaşlarıyla anne veya babalarından farklı bir dilde iletişim kurarlar. Öte yandan dil seşiminde cinsiyet de önemli bir rol oynamaktadır. Tek dilli insanlar arasında kelime seşiminde kadın ve erkek arasında farklılıklar vardır. Kelime seşimlerindeki farklılıkların yanı sıra, iki dilli erkek ve kadınlar arasında dil seşiminde de farklılıklar vardır. Örneğin, kadınlar 'çok zgnm, bunu yapmak zorundaydım' yerine 'Sana zarar verdiğimi düşündüğüm iēin zgnm' demeyi tercih edebilirlerken, erkekler 'Bu, işi bitirmeme yardımcı olur' gibi daha pragmatik bir ifade kullanılır.

2.7. Fonoloji Kavramı ve zellikleri

Dil, seslerden oluşur ve dilin hammaddesi de seslerdir. Bir dilin sesleri kelimelerle konuşulur. Aynı ses tek bir kelimede değil birēok kelimede görülür. Sesler farklı kelimeler oluşturacak şekilde farklı şekillerde birleştirilir. Alfabedeki seslerin sayısından dolayı kelimeler bir dilde neredeyse sonsuz çeşitlilikle

bulunur. Ses, anlam taşımaz; anlamı değiştirir. Dilbilimin en önemli alanlarından biri ses bilgisidir. Konuşma ve fonetik dilbilimin temel malzemeleridir (Lass,1984:355-359). Ferdinand Saussure, yazının tek amacının dildeki sesleri ifade etmek olduğunu belirtmiştir. Bir dilin tüm seslerini mükemmel bir şekilde yazıya dökmek imkansızdır. Ses bilgisi, dil sisteminde oluşan ve yazılı sözcüklerle tam olarak temsil edilemeyen tüm seslerle ilgilenir. Fonolojiye fonetik de denir. Türk dilbilimi üzerine kitap yazan pek çok dilbilimci bu iki kavramı birbirinin yerine kullanmıştır. Akerson, fonetik ve tüm dillerle ilgilenen bilim dalı olarak tanımlamıştır. Bazı dilbilimciler bu iki kavramı birbirinin yerine tanımlamaktadır. Bu çalışmada da bu tanım benimsenmiştir. Fonoloji, dilin fonetik özelliklerinin kapsamlı bir şekilde incelenmesidir. Fonetik ise dil ve dilbilimle ilgili daha genel kurallar ve sorularla ilgilenir. Kimyanın verdiği elementlerin tıpta kullanılmasıyla aynıdır. Fonetik tarafından belirlenen ve veri tabanları oluşturulan sesler fonolojide de kullanılmaktadır. Fonetik semboller temelinde üç alana ayrılmıştır: *artikülasyon fonetik*, *akustik fonetik* ve *işitsel fonetik*. Çeşitli alt disiplinleri olmasına rağmen fonetik genel olarak bu şekilde sınıflandırılır. Fonoloji, fonetik tarafından tanınan seslerin dildeki tüm kullanımlarını inceler. İnsan, ses sistemini dilsel olarak kullanılabilecek veya tanımlanabilecek seslerden daha fazlasını üretir, ancak bu seslerin hepsi konuşma değildir (Lass,1984:355-359).

Fonoloji, bu seslerin kullanım sırasında nasıl değişikliklere uğradığını ve bu değişikliklerin düzenli olup olmadığını belirler. Bu alan dil ve konuşmaya ilişkin genellemeler yapmaya ve kurallar oluşturmaya çalışır. Tüm dil bilimleri gibi fonoloji de art zamanlı ve eş zamanlı olarak incelenebilir. Artzamanlı çalışmalar; tarihsel fonolojiyi, etimolojiyi, dil ilişkilerini, dillerin benzer ve farklı yönlerini tartışır. Bir dilin fonetik ve yazılı özellikleri, bir dilin doğru yazılışı, bir dilin telaffuzu gibi konuları kapsar. Ayrıca yabancı dil öğrenirken bu dilin ses yapısı ile ana dilin ses yapısı arasında kurulması gereken kodlama senkron fonolojik araştırmanın bir parçasıdır. Bu çalışmanın odak noktası Zaza dilinin bölgelere göre karşılaştırılması ve dilin fonetik olgularının incelenmesidir. Bu senkron fonoloji alanı için geçerlidir. Bu çalışma Zazacanın Kuzey(Tunceli merkez) ve Güney(Bingöl Merkez) lehçelerini karşılaştırarak, kelimenin kökenine işaret ederek, benzerlik ve farklılıkları ortaya koyarak art zamanlı ses biliminden

bahsetmeye değer olacaktır. Art zamanlı fonoloji alanında araştırmalar yapılmaktadır. Genel hatlarıyla fonoloji, dilbilimin alt dallarından biridir ve seslerin yapılarını, özelliklerini ve kullanımlarını inceleyen bir disiplindir. Dilbilimdeki temel kavramlardan biri olan fonoloji, seslerin nasıl üretildiği, nasıl algılandığı ve nasıl organize edildiği gibi konuları ele alır. Fonoloji, bir dilin ses sisteminin analizini yaparak, sesler arasındaki ilişkileri ve dilin ses yapısını açıklamayı amaçlar.

Zazacanın fonolojisi incelendiğinde, dilin ses sisteminde bulunan ses birimleri ve bunların özellikleri üzerinde durulur. Zazacada ünlüler ve ünsüzler arasındaki farklılıklar, vurgu ve tonlama gibi özellikler üzerine çalışmalar yapılmıştır. Örneğin, Zazacada ünlülerin uzunlukları ve nasallık gibi özellikleri, dilin fonolojik yapısını belirleyen unsurlardan biridir. Zazacanın fonolojisi aynı zamanda dildeki ses değişimleri ve ses uyumları gibi konuları da ele alır. Bu ses değişimleri genellikle dilin ses yapısının tarihsel gelişimiyle ilişkilendirilir ve dilin farklı lehçeleri arasındaki ses farklılıklarını açıklamada önemli bir rol oynar. Fonoloji çalışmalarında kullanılan yöntemler arasında gözlemsel verilerin analizi, deneysel çalışmalar ve karşılaştırmalı dilbilim yöntemleri bulunur. Bu yöntemler, dilin ses yapısını ve sesler arasındaki ilişkileri daha iyi anlamak için kullanılır (Arslan, 2021:84). Sonuç olarak, fonoloji disiplini Zazaca gibi dillerin ses sistemlerini anlamak ve açıklamak için önemli bir araçtır. Zazacanın fonolojisi üzerine yapılan araştırmalar, dilin ses yapısını ve evrimini anlamaya yardımcı olacak ve dilbilim alanındaki genel bilgi birikimini arttıracaktır.

2.8. Sesbirimsel Özellikler

Zazaca, Kuzeybatı İrani dillerinden biri olan İrani bir dildir. Türkiye'nin çoğunlukla Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde konuşulmaktadır. Zazaca, sesbirimsel açıdan oldukça zengin bir dildir ve birçok farklı ses ve ses birleşimine sahiptir. (Paul ,2013:641)'a göre Zaza dilinin özellikleri şunlardır;

Ünsüzler: Zazacada 24 ünsüz ses vardır. Bu sesler, ünsüzlerin telaffuz yeri ve şekline göre ünsüzler tablosu şeklinde sınıflandırılabilir.

Ünlüler: Zazacada 8 ünlü sesi vardır. Bu sesler, ünlülerin telaffuz yeri ve ağız açıklığına göre ünlüler tablosu şeklinde sınıflandırılabilir.

Ses Birleşimleri: Zazacada birçok farklı ses birleşimi vardır. Bu ses birleşimleri, ünsüz ve ünlülerin bir araya gelmesiyle oluşur.

Ses Değişimleri: Zazacada bazı sesler, belirli koşullarda değişime uğrayabilir. Bu ses değişimleri, seslerin telaffuzunu kolaylaştırmak için meydana gelir.

Asimilasyon: Zazacada bazı sesler, yanındaki seslerin etkisiyle değişime uğrayabilir. Bu ses değişimine asimilasyon denir.

Nevtralizasyon: Zazacada bazı sesler, belirli koşullarda birbirleriyle karışabilir. Bu ses değişimine nevtralizasyon denir.

Suprasegmentaller: Zazacada seslerin uzunluğu ve tonu gibi suprasegmental özellikler de anlam ayrımında rol oynar.

Ünsüzler: /p/, /b/, /t/, /d/, /k/, /g/, /ç/, /c/, /j/, /f/, /v/, /s/, /z/, /ş/, /x/, /h/, /m/, /n/, /ñ/, /l/, /r/, /ř/, /w/, /y/

Ünlüler: /a/, /e/, /i/, /ı/, /o/, /ö/, /u/, /ü/

Ses Birleşimleri: /kv/, /kr/, /kl/, /kt/, /pw/, /pr/, /pl/, /pt/

Ses Değişimleri: /k/ > /g/ (yumuşak g)

Asimilasyon: /nt/ > /nn/

Nevtralizasyon: /e/ ve /i/ sesleri, bazı koşullarda birbirleriyle karışabilir.

Suprasegmentaller: /k^ha:l/ ("ayak") ve /ka:l/ ("kara") kelimelerindeki /a/ sesinin uzunluğu anlam ayrımında rol oynar.

Şekil 2. Zazaca Alfabe (Kuzey)

Zazaca-Alfabe (Kuzey)

	IPA	Telaffuzu	örnek	Türkçesi
A a	[a]	Türkçedeki gibi	adır	ateş
B b	[b]	Türkçedeki gibi. Sonses veya içses olarak yöreye göre "v" gibi de okunur	bıra	kardeş
C c	[dz] [dʒ]	sonses veya içses olarak a, e, i, o, u ünlülerin önünde „dz“ gibi okunur, bazı yörelerde iç veya sonseste „z“ gibi de okunur. é, i, ü ünlülerin önünde Türkçedeki „c“ gibi okunur, bazı yörelerde içseste „j“ gibi de okunur.	cor cêr	yukarı aşağı
Ç ç	[tsʰ] [tʃʰ]	sonses veya içses olarak a, e, i, o, u ünlülerin önünde „ts“ gibi okunur é, i, ü ünlülerin önünde Türkçedeki „ç“ gibi okunur (nefesli)	çım çi	göz eşya, şey
D d	[d]	Türkçedeki gibi	dı	iki
E e	[ɛ]	Türkçedeki gibi	des	on
Ê ê	[ʲɛ] [e]	içses olarak „yemek“teki „ye“ gibi okunur (yöresel olarak sadece ince ê de var) sonses olarak ince e diye okunur, „el“ (alem) „e“sine yakın	dês rocê	duvar birgün
F f	[f]	Türkçedeki gibi	fek	ağız
G g	[g]	Türkçedeki gibi	ga	öküz
Ğ ğ	[ɣ]	Yumuşak g, ardamak ünsüzü olarak telaffuz edilir (Arap. غ), gargara „g“si	ğerib	garip
H h	[h]	Türkçedeki gibi	her	eşek
I ı	[i]	Türkçedeki gibi, biraz i'ye yakındır	bılbıl	bülbül
İ i	[i]	Türkçedeki gibi	isan	insan
J j	[ʒ]	Türkçedeki gibi	jü	bir
K k	[kʰ]	Türkçedeki gibi	kay	oyun
L l	[l]	Türkçedeki gibi	lac	oğul
M m	[m]	Türkçedeki gibi	mae	anne
N n	[n]	Türkçedeki gibi	new	dokuz
O o	[o]	Türkçedeki gibi	oraji	yokuş yukarı
P p	[pʰ]	Türkçedeki gibi (soluklu)	pi	baba

[q]	Küçük dilden telaffuz edilir , sert, gargara „k“si	qatır	katır
[r] [r] [r]	Onses olarak çift „r“ gibi telaffuz edilir İçses ve sonses olarak Türkçedeki gibi telaffuz edilir İçses ve sonses olara „rr“ diye yazıldığında çift „r“ gibi telaffuz edilir	Roc Arayı bırr	güneş kahvaltı orman
[s]	Türkçedeki gibi	sae	elma
[ʃ]		şêr	aslan
[tʰ]		tici	güneş ışını
[u]	kısa u	uca	ora, orda
[u:]	uzun u	dû	duman
[v]	Türkçedeki gibi	va	rüzgar
[w]	İngilizcedeki water w'si gibi talffuz edilir	wae	kızkardeş
[χ]	ğ ünsüzün sert (sessiz) varyantı, küçük dilden telaffuz edilir. (Arap. خ), Almancanın ch'si	xoz	domuz
[j]		yare	yar
[z]	Türkçedeki gibi.	zıwan	dil

(Keskin, 2011:15)

Sesbirimsel olarak, Zazacada ünlülerin çeşitliliği dikkat çekicidir. Bu, dilin müziğine ve ritmine zenginlik katar. Zazaca, çeşitli tonlama sistemlerine sahip olabilir. Bu tonlamalar, cümlelerin anlamını değiştirebilir veya vurguyu belirtmek için kullanılabilir. Örneğin, Tunceli ağzında ‘Tu sene mordema’ cümlesini kızgınlık, şaşırma, sitem, soru gibi anlamlar yüklemek istediğimizde cümleyi farklı şekillerde tonlarız. Tonlama sistemi, dilin melodisini ve ritmini belirleyen önemli bir özelliktir. Dilbilgisel olarak, Zazacada genellikle eklemeli bir dilbilgisi yapısı bulunur. Bu, kelimelere ekler eklenerek çeşitli anlamların oluşturulabileceği anlamına gelir. Zazacadaki gramer yapısı, diğer İrani dillerle benzerlikler gösterirken kendi benzersiz özelliklerini de korur. Zazaca, sözlü bir geleneğe sahiptir, ancak yazılı kullanımı diğer diller kadar yaygın değildir. Geleneksel olarak, Zazaca sözlü bir dildir ve iletişim genellikle sözlü olarak gerçekleşir. Son yıllarda dilin yazılı kullanımı ve edebi üretimi artmıştır (Keskin, 2015:98).

3. BÖLÜM

ZAZA DİLİ

3.1. Zaza Dili Tarihçesi

Zaza Dili, köklü bir geçmişe sahiptir. Zazacanın kökenleri, antik çağlara kadar uzanır. İranî diller ailesine ait olması, dilin kökenlerini Orta Doğu'ya dayandırır. Zazacanın tarihî olarak Pers İmparatorluğu'nun etkisi altında olduğu düşünülür. Bu dönemde, Pers kültürü ve dili, bölgeye yayılmış olabilir ve yerel diller üzerinde etkili olmuş olabilir. Orta çağ döneminde, Zaza coğrafyası çeşitli devletlerin egemenliği altına girmiştir. Bu dönemde, bölge üzerindeki siyasi ve kültürel değişimlerin, Zazaca üzerinde de etkili olabileceği düşünülmektedir. İslam'ın bölgeye yayılmasıyla birlikte, Arapça gibi dillerin etkisinin artmış olabileceği düşünülmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliği altında, Zaza coğrafyası Osmanlı topraklarına dahil edilmiştir. Bu dönemde, Osmanlı yönetimi altında Zazaca üzerindeki etkilerin daha da artmış olabileceği düşünülmektedir. Osmanlı döneminde Zazacanın yazılı hale gelmesi önceden olduğu gibi sınırlı kalmış olabilir, çünkü resmi dil olarak Türkçe kullanılmıştır (Keskin, 2015:94).

Modern zamanlarda, Zazacanın yazılı geleneği gelişmeye başlamıştır. Ancak, dilin yazılı kullanımı ve edebi üretimi, diğer diller kadar yaygın değildir. Bugün, Zazaca, Türkiye'deki resmi eğitim ve medya kurumları tarafından desteklenmeyen bir dil olarak kabul edilir. Ancak, son yıllarda dilin korunması ve geliştirilmesi için çeşitli çabalar ve inisiyatifler ortaya çıkmıştır. Zazaca, kültürel ve tarihî bir mirasın önemli bir parçası olarak görülmekte ve korunması için çaba gösterilmektedir. Zazaca, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin bazı bölgelerinde konuşulmaktadır. Zazaca; Tunceli, Bingöl ve Elazığ sınırları içerisinde çoğunluk dili olup, ayrıca Diyarbakır ve Erzincan gibi komşu illerde de yaygın olarak konuşulmaktadır. Ayrıca Muş, Adıyaman, Erzurum, Bitlis, Malatya, Urfa ve Sivas illerinde de Zazaca konuşanlar bulunmaktadır. Zazaca konuşulan bölgeler kuzeybatıda Sivas-Zara, batıda Çemişgezek (Dersim/Tunceli), güneyde Siverek (Urfa), Mutki ve Tatvan (Bitlis) doğuda ise Varto/Gimgim (Muş) ve (Erzurum)'un Hınıs ilçesidir (Paul, 1994).

Zazaca, Türkiye'nin büyük şehirlerinde birçok kişi tarafından konuşulmaktadır. Ayrıca iskân uygulamalarının sürmesi yukarıda sayılanların dışında Zaza yerleşimlerinin de ortaya çıkmasına neden olmuştur. Sarıkamış, Aksaray ve Tokat'ta Zazaca konuşulan köyler vardır. Zazaca Türkiye sınırları dışında da konuşulmaktadır. Musul kenti yakınlarında bir Zaza köyü vardır ve Suriye'nin kuzeyinde de Zaza dilinin konuşulduğu bölgeler söz konusudur. Kaynaklara göre Zazalar Kazakistan ve Azerbaycan'da da yaşamaktadır (Selcan, 1998:114). Ayrıca Batı Avrupa'daki pek çok ülkede, özellikle Almanya ve Hollanda'da önemli miktarda Zaza nüfusu olduğuna rastlanmaktadır.

Şekil 3. İran Dil Ailesi İçerisinde Zazacanın Dağılımı (Selcan, 2011)

3.2. Zazaca Grameri ve Diyalektleri

Zaza dili, İran dilleri grubuna ait olan Kuzey Batı İran dilleri altında sınıflandırılan bir dildir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde konuşulmaktadır. Zaza dili, yaklaşık olarak 4 ila 6 milyon kişi tarafından konuşulmaktadır ve genellikle Zaza olarak bilinen etnik gruba aittir. Zaza dilinin gramer yapısı, tipik İran dilleri özelliklerini yansıtmaktadır. Bu dillerin genel özellikleri arasında geniş bir çekimli isim sistemi, eklemeli bir yapı, SOV(özne-nesne-yüklem) cümle dizilimi ve postpozisyonların yaygın olarak kullanılması bulunmaktadır. Zaza dilinde de bu özellikler gözlemlenir. Zaza dilinde isimler; cinsiyet, sayı, durum ve belirli belirsizlik gibi çeşitli özelliklere göre çekimlenir. Çoğunlukla eklemeli bir yapıya sahiptir, yani kelime köklerine eklerin eklenmesiyle yeni kelimeler türetilir. Fiiller de çekimlenir ve zaman, kip, şahıs ve sayı gibi özelliklere göre değişir (Todd, 1985:5).

Zaza dilinde cümle yapısı genellikle özne-nesne-yüklem şeklindedir. Yani cümlelerde özne ilk sırada, ardından nesne gelir ve en sonunda yükem yer alır. Zaza dilinde postpozisyonlar, edatların yerini alır ve genellikle isimlerin veya cümlelerin sonuna gelir. Bu postpozisyonlar, yer belirtme, zaman belirtme, yönelme gibi çeşitli işlevleri yerine getirir. Sözcük dağarcığı açısından, Zaza dilinin kelime hazinesi genellikle çevresel faktörlere bağlı olarak şekillenir. Tarım, hayvancılık, coğrafya ve kültür gibi alanlardan gelen kelimeler sıkça kullanılır (Todd, 1985:3). Zaza dilinde yazılı kaynakların artması, Zazaca konuşulan illerde kentsel yaşam koşullarının gelişmesiyle, kelime hazinesi çevresel faktörlere bağlı olarak gelişmektedir.

Zaza dilinde isimlerin çekimlenmesi oldukça kapsamlıdır. Örneğin, isimler cinsiyete göre farklılık gösterebilir. Zazacada bütün isimler ya erildir ya da dişildir. Tunceli ağzında "Adam" kelimesi için eril hali "cuamerd" iken, dişil hali "cuanıke"dir. Ayrıca, isimler çoğul halde farklı ekler alır. Örneğin, "tırnak" kelimesi Tunceli ağzında tekil haliyle "nenık" iken, çoğul hali "neniki" şeklindedir. Bingöl ağzı için tekil haliyle "nengu" iken, çoğul haliyle "nengui" şeklindedir(Turgut, 2009). Fiiller de Zaza dilinde önemli bir yer tutar. Fiiller; zaman, kip, şahıs ve sayı gibi çeşitli özelliklere göre değişir. Cümle yapısı açısından, Zaza dilinde SOV(özne—nesne-yüklem) cümle dizilimi yaygındır. Örneğin, "Ben kitap okuyorum" cümlesi Zaza dilinde Tunceli merkez ağzında "Ez kıtab waneno" Bingöl merkez ağzında "Ez kitab woneno/u" şeklinde ifade edilir. Zaza dilinde postpozisyonlar edatların yerini alır ve genellikle cümlenin sonunda bulunur. Örneğin, Tunceli merkez ağzında "çe" (ev) anlamına gelen "de" eki cümlenin sonuna eklenerek "çede" (evde) olarak ifade edilir. Zaza dilinin kelime hazinesi, coğrafi ve kültürel faktörlere bağlı olarak şekillenir. Örneğin, tarım ve hayvancılıkla ilgili kelimeler sıkça kullanılır. "Tarla" anlamına gelen "hega" kelimesi veya "inek" anlamına gelen "manga" kelimesi bu kategoriye örnektir (Todd, 1985:22).

Sonuç olarak, Zaza dilinin gramer yapısı genel olarak İran dilleri grubunun özelliklerini yansıtmaktadır. Ancak, coğrafi ve kültürel farklılıkların etkisiyle kendine özgü özellikler de taşır. Bu dilin gramer yapısını anlamak, dilbilimcilerin ve araştırmacıların Zaza kültürü ve dilini daha derinlemesine anlamalarına yardımcı olacaktır.

Birçok ağız bulunan Zaza Dilini bazı kaynaklar üç lehçeye ayırarak (Merkez, Kuzey, Güney) incelemektedir. Bu çalışmada iki lehçeye ayırarak (Kuzey ve Güney) incelenecektir. Zaza Dilini iki temel lehçeye ayırmak mümkündür.(Arslan, 2018:54)

3.2.2. Güney Diyalekti

Güney diyalekti, genellikle Bingöl, Elazığ, Diyarbakır, Batman, Siirt ve Bitlis gibi illerde konuşulan Zazacanın bir lehçe veya diyalektidir. Güney diyalekti, bu bölgede yaşayan etnik gruba ait olan insanlar arasında yaygın olarak kullanılmaktadır. Güney diyalektin gramer yapısı, genellikle Kuzey diyalekte benzerlik gösterir, ancak bazı farklılıklar da bulunabilir. Örneğin, kelime dağarcığı ve bazı dil yapıları, coğrafi ve kültürel farklılıkların etkisiyle Kuzey diyalekten farklılık gösterebilir (Werner, 2012:25).

3.2.2. Kuzey Diyalekti

Kuzey diyalekti, genellikle Tunceli, Erzincan, Erzurum, Muş gibi illerde konuşulan Zazacanın bir lehçe veya diyalektidir. Güney diyalekti ile karşılaştırıldığında, Kuzey diyalektin kendine özgü dil özellikleri bulunmaktadır. Kuzey diyalektin gramer yapısı, genellikle Güney diyalekti ile benzerlik gösterir, ancak bazı önemli farklılıklar da vardır. Örneğin, kelime dağarcığı ve bazı dil yapıları, coğrafi ve kültürel farklılıkların etkisiyle Güney diyalekten ayrılır. Gramer yapısı açısından, Kuzey diyalektinde isimler, çekimlenme kurallarına tabidir. Ancak, bazı isimlerin çekimlenme şekilleri Güney diyalekti ile farklılık gösterebilir.

Fiiller de Kuzey diyalekte çekimlenir ve zaman, kip, şahıs ve sayı gibi özelliklere göre değişir. Cümle yapısı genellikle SOV(özne-nesne-yüklem) şeklindedir, bu özellik Güney diyalekte de gözlemlenir. Ancak, bazı dilbilgisel yapılar veya cümle yapıları Kuzey diyalekti ile Güney diyalekti arasında farklılık gösterebilir. Kuzey diyalekte de postpozisyonlar yaygın olarak kullanılır ve çeşitli işlevleri yerine getirir. Ancak, bazı postpozisyonların kullanımı veya anlamı Güney diyalekti ile farklılık gösterebilir.

Kelime dağarcığı açısından, Kuzey diyalektinde, Güney diyalekti ile benzer coğrafi ve kültürel etkiler altında geliştiği gözlemlenir. Bu dağarcıkta tarım, hayvancılık, coğrafya ve kültür gibi alanlardan gelen kelimeler sıkça kullanılır. Sonuç olarak, Kuzey diyalekti, Doğu Anadolu'nun kuzey kesimlerinde konuşulan Zazacanın bir diyalektidir. Güney diyalekti ile karşılaştırıldığında, belirli dil özellikleri, çekimlenme kuralları, cümle yapıları ve kelime dağarcığı gibi alanlarda farklılıklar ve benzerlikler gösterir. Bu farklılıkların ve benzerliklerin incelenmesi, Zazacanın bölgesel çeşitliliğinin ve dilbilgisel yapısının daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

3.2.3. Zazaca Alfabe

Zaza dilinde yazılan eski ve dini metinlerin çoğu Arap alfabesiyle yazılmıştır. Oryantalistler tarafından Zazaca çalışmalarında çeşitli alfabeler kullanılmıştır. Zazacanın Latin harfleriyle yazılması ancak 1960'lı yıllardan sonra gerçekleşmiştir. Zaza dilinde dini metinlerin yazılmasında Arap alfabesi kullanılmaktadır. Arap alfabesinde sesli harf sistemi yoktur. Sesler harflerle temsil edilse de halklarının özellikle medreselerde kullandıkları Arap alfabesinde sesli harfler bulunmaktadır. Mesela Mela Ehmedê Xasî ve Müftî Osman Esad Efendi eserlerinde bu alfabeyi kullanmışlardır. Her iki yazar da Osmanlı döneminde yazdıklarından dolayı genellikle bu alfabeyi kullanırlar. Yine Mevlid, Fıkıhname türünde şair ve dini eser yazarları Arap alfabesini kullanmaya devam etmektedir. Zazaca yazılan mevlid ve divanlar halen Arap alfabesiyle yazılmaktadır. Zaza dilinde kullanılan bir diğer alfabe de Latin alfabesidir. Bu alfabe 1932 yılında Celadet Ali Bedirhan tarafından Kürtçe yazıya uyarlanmış ve 1963 yılından itibaren Zaza alfabesinde kullanılmaktadır (Karacan ve Kaya, 2015:107).

Zazacada yazılan ilk metinlerde Türkçede Bedirhan alfabe tercihindan farklı olarak /i/ ve /ı/ sesleri Türkçeye uyarlanan Latin alfabesindeki gibi kullanılmıştır. İlk yazılı eserlerde var olan bu durum 1990'lı yılların başına kadar bazı yerlerde devam etmiştir. Bu durumda yazarların, Türkçe eğitimlerinin böyle yazmak üzerinde etkili olduğu söylenebilir. 1980'lerin ortalarına kadar Zazaca yazılarda Celadet Ali Bedirhan'ın alfabe tercihi kullanılmıştır. Bu tarihten sonra Ayre ve Piya ile Raştiye ve Ware dergilerinin farklılaşması başlamıştır. Örneğin, Ayre'nin 11. sayısında (Mart 1987) /à/, /è/, /ü/ ve /h/ sembolleri yerine /ʕa/, /ʕe/,

/u/, /h/ sembollerini karşılamak amacıyla kullanılmıştır. Daha sonra, Mayıs 1992 tarihli Ware dergisinde /x/, sesli küçük dil ünsüzüne [ɣ] karşılık gelecek şekilde sunulmuştur. Dersim lehçesine özgü aspire edilmiş ünsüzlerin ve /dz/, /ts^h/ seslerinin kesme işareti /' (kesme işareti) yerine ek bir /h/ karakteriyle gösterilebileceği unutulmamalıdır. Bazı durumlarda /x/ yerine /ğ/ de kullanılabilir. Bu konuda henüz bir fikir birliğine varılamadığı için Ware'in sonraki baskıları örneğin /k/ ve /kh/ veya /x/ ve /ğ/'yi birlikte yazmaya devam etmiştir. Daha sonra ilk kez /h/'nin [h] sesi için, /t/'nin ise [t^h] sesi için kullanıldığı görülmüştür. Zilfi Selcan, Ware dergisinde yayımlanan makalesinde imla ve alfabe konularına değinmiştir. Keskin'in makalesinde de belirttiği gibi ünlü ve ünsüzleri temsil etmek için birçok sembol ve harf kullanılmıştır. Bu harf ve simgelerin çoğalmasa, Zazacanın zaten düşük olan okuma-yazma oranını olumsuz etkilemiştir (Karacan ve Kaya, 2015:106). Söz konusu araştırmalar Zazacanın zengin bölgesel lehçesinin korunması amacıyla yürütülmektedir. Ancak yukarıda kısmen bahsedilen semboller, karakterler ve bunların çeşitleri bazı durumlarda yakından ilişkili olabilir. Zazaca yazıda en çok iki alfabe kullanımı tercih edilmektedir. Bunlardan biri Bedirxani alfabe tercihi, diğeri ise Ware/Jacobson alfabe tercihidir. Zazaca yazılarda her iki alfabe tercihi de aktif olarak kullanılmaktadır. Adı geçen iki alfabe tercihi dışında Zazacayı inceleyen yazarların bir kısmı kendi alfabe tercihlerini oluşturmuş, belirledikleri sesleri temsil etmek için özel harf ve semboller kullanmışlardır. Yazarların önerdiği bazı alfabe tercihleri sınırlı alanlarda kullanılmaktadır. Bunlardan bazıları (Abdulaziz Beki'nin önerdiği alfabe gibi) sadece yazarlara mahsustur. Yaygın olarak kullanılan Ware/Jacobson alfabesi tercihi ile Bedirxan alfabesi tercihi arasında kullanılan harfler arasında çok büyük farklar yoktur. Ware/Jacobson alfabe tercihi birkaç ek harf ve simge içerir.

Şekil 4. Zazaca Alfabeler (Kırkan, 2019)

—	[ɪ]	I, i	I, ɪ
—	[i]	Î, î	Î, i
	[ɜ]	J, j	J, j
	[u]	U, u	U, u
	[u:]	Û, û	Û, û
	[y]	U, u	Û, ü
	[v]	V, v	V, v
	[w]	W, w	W, w
	[x], [z]	X, x	X, x
	[ɣ]	X, x	Ë, ë
	[j]	Y, y	Y, y
	[z]	Z, z	Z, z
	[ðʳ]	Z, z	Zh, zh ^M
	[r]	R, r	R, r
	[s]	S, s	S, s
	[sʳ]	S, s	‘S, ‘s / Sh sh ^M
	[ʃ]	Ş, ş	Ş, ş
	[t]	T, t	T, t
—	[tʰ]	T, t	T, t
	[t], [tʳ]	T, t	Th, th / ‘T, ‘t

3.5. Zazaca ve Diğer İrani Diller Arasındaki Farklılıklar

İran dillerini aynı dil grubunun farklı dilleri olarak sınıflandırma yöntemi, bu diller arasındaki ses, biçim ve söz varlığı açısından ilişkinin güncel (senkronik) değil, tarihsel olduğu gerçeğine dayanmaktadır. Bu kadar gelişim (art zamanlı), yani ayırt edici özellikler (özellikle fonolojiyle ilgili), farklı tarihsel süreçlerden geçmiştir. Bu, belirli kelimelerin (izokelimeler) günümüze kadar korunan eski ve orta İran dili yazılarıyla karşılaştırılmasıyla dikkate alınır. Zazacanın Farsça başta olmak üzere diğer İran dilleri ile ilişkisi de bu doğrultuda belirlenmektedir. Aşağıda örneklerle birlikte bazı önemli dil özellikleri verilmiştir. Zazaca, Kürtçe ve Farsçanın eş zamanlı yapısına bakıldığında önemli biçimsel farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Örneğin şimdiki zaman fiillerinin çekiminde kullanılan fiil ekleri ve şahıs ekleri, çeşitli edat ve edatlar, şahıs zamirleri ve Zazacanın üçüncü şahıs ve sıfat tamlamalarındaki cinsiyet ayrımı Kürtçeye göre daha detaylıdır. Zazaca ile Hazar dili arasındaki pek çok benzerlikten biri de şimdiki zamanın başlangıçta bir sıfat (-en- < -ant-) ile oluşturulmuş olmasıdır (Todd, 1985:13).

Örnek: Zaz. vin-en - "görmek" (şimdiki zaman kökü), Azerice vin-n-, Talişçada vin-diken'dir. Goranca, Sengsherce, Azerice gibi diğer dillerde olduğu gibi cinsiyetin isimlerde bile açıkça görülebildiği biçimler;

Zazacada ayrıca gösterge kipinden farklı olan şimdiki zaman dilek kipi kökü vardır. Kökeni Eski İran fiillerinin köklerinde yatmaktadır.

Şekil 5.Zazaca Dilbilimsel Özellikler (Keskin, 2015)

Eski İranca		Zazaca	Kürtçe	Farsça	
*xv-	*xvahar- xvan-	wac wendene / wan-	xweh xwendin / xwîn-	x ^w āhar خواهر x ^w āndan خواندن / x ^w ān-	kızkardeş okumak
v-	vāta-	va	ba	bād باد	rüzgar
x-	xara-	her	ker	xar خر	Eşek
-θr-	θri-	hirê	sê	se سه	3
z-	zānā-	zan-	zan-	dān- دان	bilmek
-j-	*jani-	ceniye	jîn	zan زن	kadın

Şekil 6.İrani Ünsüz Evrimi (Paul, 1998)

IE	Pth.	Gör.	Āz.	Zaz.	Tāl.	Semn.	Casp.	CD	Bal.	Kd.	Pers.
* <i>k</i> /* <i>g</i>	s/z	s/z	s/z	s/z	s/z	s/z	s/z	s/z	s/z	s/z	h/d
* <i>k(u)</i> ^{pal}	-ž-	-ž-	-ž-	-j-	-ž-	jž	-j-	j,ž,z	-j-	-ž-	-z-
* <i>g(u)(h)</i> ^{pal}	ž	ž	ž (y-)	j	ž	jž	j (z-)	j,ž,z	j	ž	z
* <i>k</i> _w ²⁹	?	sip	isb	esp	asb	esp	s	esb	?	s	s
* <i>tr</i> /* <i>tl</i>	hr	(ya)r	(h)r	(hi)r	h(*r) ³⁰	(h)r	r	r	s	s	s
* <i>d(h)w</i>	b	b	b	b	b	b	b	b	d(?)	d	d
(Olr.) * <i>rd</i> /* <i>rz</i>	r(ō)/rz	l,r/rz	r/rz	l/rz	r/rz	l/l(rz)	l/l	l/l(rz)	l/l(?)	l/l	l/l
* <i>sw</i>	wx	w	h	w	h	x(u)	x(u)	x(u),f	v	x(w)	x(u)
* <i>nw</i>	f	u	u	w	h	h	h	h (u)	h	h	h
* <i>y-</i>	y-	y-	y-	j-	j-	j-	j-	j- (y-)	j-	j-	j-

4.BÖLÜM

4.Tunceli Merkez Ağı ve Bingöl Merkez Ağı Arasında Ses Değişimleri

4.1. 'S' ve 'Ş' Değişimi

Tunceli merkez ağızında genel kullanımı 'S' olan seslerin Bingöl merkez ağızında kullanımı 'Ş' şeklindedir. Bir kurala bağlı olmaksızın değişen sesler bazen kelimenin başında, bazen ortasında, bazen de sonunda olabilmektedir.

Tunceli A.	Bingöl A.	Türkçe
Sar	Şar	Millet
Seker	Şeker	Şeker
Sewe	Şew	Gece/Akşam
Gost	Gueşt	Et
Dest	Deşt	El
Ses	Şeş	Altı

Yukardaki tabloda görüldüğü gibi Kuzey Zazalarının tamamen 's' ve 'ş' yerine 's' yi güneylilerin ise 'ş' yi kullandıkları doğru değildir. Misal gölge kuzey Zazacasında *şiy*e, güney Zazacasında *si* dir. Siyah kuzey Zazacasında *şia* güney Zazacasında ise *siyahtır* (Arslan, 2018:54).

4.2.'C' ve 'Z' Değişimi

Tunceli merkez ağızında genel kullanımı 'Z' olan seslerin Bingöl merkez ağızında kullanımı 'C' şeklindedir.

Tunceli A.	Bingöl A.	Türkçe
Laz	Lac	Erkek çocuk
Qız	Qıc	Küçük
Roz	Roc/ruec	Gün
Lozın	Luecin	Ocak/ateş yakma yeri
Dez	Dec	Ağrı, sızı

4.3. ‘K’ ve ‘Ç’ değişimi

Tunceli merkez ağzında genel kullanımı olan ‘Ç’ sesi Bingöl merkez ağzında ‘K’ sesi olarak telaffuz edilir ve yazılır. Her iki ağızda kullanılan bu seslerden sonra gelen ‘i’ sesi genellikle ‘ê’ sesine dönüşür.

Tunceli A.	Bingöl A.	Türkçe
Çêneke	Kêna	Kız Çocuk
Çêver	Kêber	Kapı
Çê	Kêye	Ev

4.4. ‘A’ ve ‘U/ O’ değişim

Tunceli merkez ağzında genel kullanımı ‘A’ olan seslerin Bingöl merkez ağzında kullanımı ‘U’ veya ‘O’ şeklindedir.

Tunceli A.	Bingöl A.	Türkçe
Zama	Zuma/Zoma	Enişte, damat
Kam	Kum	Kim
Lamba	Lumba	Lamba
Ameyis	Umyayış	Gelmek
Vame	Vum	Badem

4.5. ‘EW’ ve ‘O’ değişimi

Tunceli merkez ağzında genel kullanımı ‘EW’ olan seslerin Bingöl merkez ağzında kullanımı ‘O’ şeklindedir.

Tunceli A.	Bingöl A.	Türkçe
Hewr	Hor	Bulut
Hewn	Hon	Uyku, rüya
Gewr	Gor	Gri(renk)

4.6. ‘B’ ve ‘V’ değişimi

Tunceli yöresinde merkez ağzında olmak fiili ‘biyayis’ söylenirken ‘b’, ‘v’ şeklinde söylenir. Geri kalan yörelerde ‘b’ olarak söylenir. Bingöl merkez ağzında ‘b’ şeklinde söylenir.

<u>Merkez ağzı</u>	<u>Diğer A.</u>	<u>Türkçe</u>
Ma ve xr di.	Ma be xr di.	Merhaba.
Kıtave mı bıwane.	Kıtabe mı bıwane.	Benim kitabımı oku.
E ve mı meso.	E be mı meso.	Benimle birlikte gitme.

‘Biyaene’ fiilinin kökünde ‘b’ harfi vardır. Bu iki harf sesli arasına geldiğinde, Merkez-Dersim ağzını konuşanlar ‘b’yi ‘v’ olarak telaffuz etmeye eğilimlidirler (Jacobson, C.M. 2011:197).

Thoa nbeno – Thoa nveno.-(Bişey olmaz.)

<u>Tunceli Merkez A.</u>	<u>Bingöl A.</u>	<u>Türkçe</u>
Wendıv	Wendıb	Okundu.
Nustıv	Nuştıb	Yazıldı.
Kerdıv	Kerdıb	Yapıldı.
Vatıv	Vatıb	Söylendi.

5.BÖLÜM

5. Sözcük Türleri Bakımından Tunceli Merkez Ağzı ve Bingöl Merkez Ağzının Karşılaştırılması

5.1.İsimlerin Karşılaştırılması

İsimler canlı-cansız, somut-soyut, genel- özel tüm kavram ve varlıkları karşılayan sözcüklerdir. Zazaca, Hint-Avrupa dil ailesinin Kuzeybatı İran koluna mensup bir dildir. Farklı lehçelere sahip olan Zazacada isimlerin çekimlenmesi de lehçelere göre değişiklik gösterebilmektedir (Todd, 1985:33).

5.1.1. Oblik Halde İsimlerin Karşılaştırılması

Zazacada isimlerde oblik hal geçmiş zaman kullanımında görülür. Cümle içindeki isim çekimlerde bir fark görülmemiştir. Oblik halde isimler eril kullanımında Bingöl merkez ağzında “-i” ekini alır, Tunceli merkez ağzında “-i” ekini alır. Dişil halde olan isimler ek almaz. Çoğul halde olan isimler Bingöl merkez ağzında “un” ekini alır, Tunceli merkez ağzında “u” ekini alır.

<u>Tunceli A.</u>	<u>Bingöl A.</u>	<u>Türkçe</u>
Mehmedi non werd. (E)	Mehmedi nun werd.	Mehmet yemek yedi.
Xezale non werd.(D)	Xezale nun werd.	Gazel yemek yedi.
Domonu non werd.(Ç)	Tutun nun werd.	Çocuklar yemek yedi.

5.1.2.Yalın Halde İsimlerin Karşılaştırılması

Zazacada isimlerin yalın halde kullanımda herhangi bir ek aldığı görülmemektedir. Bingöl merkez ağzı ve Tunceli merkez ağzı kullanımında farklılık bulunmamaktadır.

<u>Tunceli A.</u>	<u>Bingöl A.</u>	<u>Türkçe</u>
Mehmed non weno.	Mehmed non weno.	Mehmet yemek yiyor.
Xezale non wena.	Xezela nun wena.	Xezal yemek yiyor.
Domoni non wenê.	Tuti nun wen.	Çocuklar yemek yiyor.

5.2.Fiillerin Karşılaştırılması

Varlıkların yapmış olduğu iş, eylem ve hareketleri bildiren kelimelere fiil denir. Zaza dilinde fiillerin kullanımı morfolojik ergatif sistem özelliğinden etkilenir. Bu özelliğe göre fiiller 2 yapıda incelenmektedir.

1.Geçişli fiiller: Zaza dilinde morfolojik ergatif sistemin özelliği bulunmaktadır, bu özelliğe göre fiillerde geçişlilik ve geçişsizlik durumu önemli bir yer tutmaktadır. Nesne alan fiillere geçişli fiiller diyoruz. Geçişli fiiler şimdiki zamanda özneye göre, geçmiş zamanlarda nesneye göre çekimlenirler. (Arslan 2019:29).

Tablo 1.Geçişli fiiller

Tunceli A.	Bingöl A.	Türkçe
Ez kıtav waneno.	Ez kitab wonenu.	Ben kitap okuyorum.
Tu kıtav wanena.	Tı kitab woneni.	Sen kitap okuyorsun.
O kıtav waneno.	Wı kitab wonenu.	O kitap okuyor(eril)
A kıtav wanena.	Ya kitab wonena.	O kitap okuyor(dişil)
Ma kıtav wanenime.	Ma kitab wonêni.	Biz kitap okuyoruz
Sıma kıtav wanenê.	Şima kitab wonêni.	Siz kitap okuyoruz.
Î kıtav wanenê.	Yi kitab wonêni.	Onlar kitap okuyorlar.

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi fiil çekimlerinde bir fark bulunmamaktadır, görülen farklar ses değişimiyle alakalıdır. 1. şahısta Bingöl merkez ağzında “u” Tunceli merkez ağzında “o”ya dönüşüyor. 2.şahısta Bingöl merkez ağzında “i” Tunceli merkez ağzında “a”ya dönüşüyor. 3.şahısta Bingöl merkez ağzında “u” Tunceli merkez ağzında “o”ya dönüşüyor, 6.şahısta Bingöl merkez ağzında “u” 7. Şahısta Bingöl merkez ağzında “i” Tunceli merkez ağzında “ê”ye dönüşüyor.

2.Geçişsiz Fiiller

Nesne alamayan fiillere geçişsiz fiiller denir.

Tablo 2.Geçişsiz Fiiller

Tunceli A.	Bingöl A.	Türkçe
Ez yeno.	Ez yena.	Ben geliyorum.
Tu yena.	Tı yêni (E) Tı yena.(D)	Sen geliyorsun.
O yeno.	Wı yêno.	O geliyor(eril)
A yena.	Ya yêna.	O geliyor(dişil)
Ma yenime.	Ma yêni.	Biz geliyoruz.
Sıma yenê.	Şıma yêni.	Siz geliyorsunuz.
Î yenê.	Ê yêni.	Onlar geliyorlar.

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi 1. Şahısta Bingöl merkez ağzında “‘a” sesi Tunceli merkez ağzında “‘o”ya dönüşüyor. 2.şahısta Bingöl merkez ağzında “‘i”(e) u “‘a”(d) sesleri Tunceli merkez ağzında “‘a” sesine dönüşüyor. 5. Şahısta Bingöl ağzında “‘i” sesi Tunceli merkez ağzında “‘ime”seslerine dönüşüyor.6. ve 7. Şahıslarda Bingöl merkez ağzında “‘i” sesi Tunceli merkez ağzında “‘ê” sesine dönüşüyor.

5.2.1.Zaman Çekimlerinde Fiillerin Karşılaştırılması

Zaza dilinde 5 tane zaman kullanılmaktadır (Arslan 2019:42). Gelecek zaman eki bulunmamaktadır. Gelecek zaman eki zarflar ile yazılır ve söylenir. Gelecek zaman eki güney diyalekte bazı bölgelerde‘do’ (Siverek, Çermik, Gerger) eki ile yazılır ve söylenir.

Geçmiş zamanda fiil ekleri geçişlilik ve geçişsizlik durumuna ve gramatik cinsiyete göre değişir geçmiş zaman fiil ekleri ‘t, d, ıt’.

Tablo 3.Dili geçmiş zaman örnekleri

Tunceli A.	Bingöl A.	Türkçe
Mı sıt guret.	Mı şıt guret.	Ben süt aldım.
Aye gost werd.	Aya gueşt werd.	O(dişil) et yedi.
Sıma do sımıt.	Şıma du şımıt.	Siz ayran içtiniz.
Dili geçmiş zaman ekleri ‘o,a,e-ê.’		

Tablo 4.Mişli geçmiş zaman örnekleri

Tunceli A.	Bingöl A.	Türkçe
Mı kar kerdo.	Mı gure kerdo.	Ben iş yapmışım.
A şiya suke.	Aya şiya suk.	O(dişil) şehre gitmiş.
Ma ameyeme.	Ma omê.	Biz gelmişiz.

Bitmemiş geçmiş zaman ekleri ‘êne, ene.’

Tablo 5.Bitmemiş geçmiş zaman örnekleri

Tunceli A.	Bingöl A.	Türkçe
Tij kou ra şiyene.	Tic kue ra şiyene.	Güneş dağlardan gidiyordu.
Adır dorme lozine ra veziyene.	Adır doruverê luecin ra veciyene.	Ateş bacanın etrafından çıkıyordu.
Mirçuku qute xo werdene.	Mirçuku qutê xu werdene.	Kuşlar yemlerini yiyorlardı.

Tablo 6.Mişli geçmiş zaman ekleri‘-i bi’.

Tunceli A.	Bingöl A.	Türkçe
Domonu non werdi bi.	Tutun nun werdib.	Çocuklar yemek yemişlerdi.
Mordemeku vas çiniti bi.	Mêrikun vaş çinitib.	Adamlar ot biçmişlerdi.
Lazeki qeleme berdi bi.	Lacêk qelem berdib.	Erkek çocuk kalemi götürmüştü.

Tablo 7.Şimdiki zaman örnekleri

Tunceli A.	Bingöl A.	Türkçe
Çeneke non pozena.	Keyna non pocena.	Kız ekmek pişiriyor.
Mirçike awe şimena.	Mırçık aw şimena.	Kuş su içiyor.
Heli berz ra pereno.	Hel berz ra pereno.	Kartal yüksekte uçuyor.

b.Geçişsiz Fiiller

Nesne alamayan fiillere geçişsiz fiiller denir.

Tablo 8.Geçişsiz Fiil Örnekleri

Tunceli	Bingöl	Türkçe
Ez yeno.	Ez yena.	Ben geliyorum.
Tu yena.	Tı yêni.(E) Tı yena.(D)	Sen geliyorsun.
O yeno.	W ₁ yeno.	O geliyor(eril)
A yena.	Ya yena.	O geliyor(dişil)
Ma yenime.	Ma yêni.	Biz geliyoruz.
Sıma yenê.	Şıma yêni.	Siz geliyorsunuz.
İ yenê.	Ê yêni.	Onlar geliyorlar.

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi fiil çekimlerinde bir fark bulunmamaktadır, 1. Şahısta Bingöl merkez ağzında “a” sesi Tunceli merkez ağzında “o”ya dönüşüyor. 2.şahısta Bingöl merkez ağzında “i”(n) u “a”(m) sesleri Tunceli merkez ağzında “a” sesine dönüşüyor. 5. Şahısta Bingöl merkez ağzında “i” sesi Tunceli merkez ağzında “ime”seslerine dönüşüyor.6. ve 7. Şahıslarda Bingöl merkez ağzında “i” sesi Tunceli merkez ağzında “ê” sesine dönüşüyor.

5.3.Sıfatların Karşılaştırılması

İsimlerin önüne gelmek suretiyle renk, durum ve şekil gibi birçok etmeni etkileyen ve belirten sözcüklere sıfat denir.

5.3.1. İşaret Sıfatları

Bir kişinin ya da nesnenin tam olarak nerede olduğunu bildiren kelimelere gösterme sıfatı ya da işaret sıfatı denir.

Tablo 9.İşaret sıfatları

Tunceli A.	Bingöl A.	Türkçe
No lazek(E)	In lacêk	Bu erkek çocuk
Na çeneke(D)	Ina kênek	Bu kız
Nê qeleme(Ç)	Ini qeleme	Bu kalemler

Zaza dilinde gramatik cinsiyet bulunmaktadır. İsimlerin, eril veya dişil olduğu, bir sıfat ile nitelendikleri zaman ortaya çıkar. Niteleme sıfatları kendisinden sonra gelen sıfat ile nitelenen sözcükler, eril ve dişil oluşlarına göre birer ek alır. Bu ekler izafe eki denir. Bu ekler; Bingöl merkez ağzı için erilde “o”, dişilde “a”, çoğulda “on” veya en çok kullanılan “i” ekleridir (Söylemez, 2014:19).

Tunceli merkez ağzı için erilde “o”, dişilde “a”, çoğulda “i” en çok kullanılan ekleridir. Çoğul sıfat tamlamalarında sıfat çoğul olduğunda isim de çoğul eki alır.

Tablo 10.Çoğul Eki

Tunceli A.	Bingöl A.	Türkçe
Pelgo sur.(E)	Pelo sur.	Kırmızı yaprak.
Gula zerd.(D)	Vıla zerd.	Sarı çiçek.
Soyi gırşı.(Ç)	Sayı girdi.	Büyük elmalar.

5.3.2. Sayı Sıfatları

İsimlerin önüne gelen ve miktar belirtmek için kullanılan sıfatlara sayı sıfatı denir.

Tablo 11.Sayı sıfatları

Rakam	Tunceli Ağzı	Bingöl Ağzı	Türkçesi
1	Ju	Yo	Bir
2	Dı	Dı	İki
3	Hire	Hırı	Üç
4	Çor	Çar	Dört
5	Ponc	Phonc	Beş
6	Ses	Şeş	Altı
7	Hot	hot	Yedi
8	Heşt	Heşt	Sekiz
9	New	New	Dokuz
10	Des	Des	On
11	Des u ju	Yondês	Onbir
12	Des u dı	Duyês	Oniki
13	Des u hire	Hiriyês	Onüç
14	Des u çor	Çarês	Ondört
15	Des u ponc	Phoncês	Onbeş
16	Des u ses	Şiyês	Onaltı
17	Des u hot	Hotyês	Onyedi
18	Des u heşt	Heştyês	Onsekiz
19	Des u new	Newyês	Ondokuz
20	Vişt	Vist	Yirmi
30	Hiris	Hiris	Otuz
40	Çewres	Çoras	Kırk
50	Poncas	Phoncas	Elli
60	Seştay	Şeşt	Altmış
70	Hotay	Hotay	Yetmiş
80	Heştay	Heştay	Seksen
90	Neway	Neway	Doksan
100	Se	Se	Yüz
200	Dısey	Dısê	İkiyüz
300	Hiresey	Hirsê	Üçyüz

400	Çorsey	Çarsê	Dötryüz
500	Poncsey	Phoncsê	Beşyüz
600	Sessey	Şeşsê	Altıyüz
700	Hotsey	Hotsê	Yediyüz
800	Heştsey	Heştsê	Sekizyüz
900	Newsey	Newsê	Dokuzyüz
1000	Hozor	Hınzar	Bin

Zaza dilinde, sayı sıfatlarının önüne “ın” eki getirilerek, sıra sayı sıfatları elde edilir. Misal olarak: Dıyn (ikinci). “In” eki, sonu sesli ile biten bir sözcüğe ekleneceği zaman araya “y” kaynaştırma harfi gelir.

Örnekler:

<u>Tunceli A.</u>	<u>Bingöl A.</u>	<u>Türkçe</u>
Juyın	Yoyın	Birinci
Dıyn	Dıyn	İkinci
Sesın	Şeşın	Altıncı
Desın	Desın	Onuncu

Zaza dilinde, sayıların tekrar edilmesi ile üleştirme sayı sıfatları meydana gelir.

<u>Tunceli A.</u>	<u>Bingöl A.</u>	<u>Türkçe</u>
Ju ve ju	Yo bı yo	Birer
Hozor ve hozor	Hınzar bı hınzar	Biner
Des ve des	Des bı des	Onar
Se ve se	Se bı se	Yüzer

Zaza dilinde kesir sayı sıfatları, bölünecek olan sayıdan sonra, Bingöl merkez ağzında “ra” eki getirilerek yapılır(Turgut, 2009:70). Tunceli merkez ağzında “de/dı” eki getirilerek yapılır. Sesli harf ile biten sayıdan sonra “de”, sessiz ile biten sayıdan sonra ise “dı” eki getirilir(Solmaz, 2014:54).

Tunceli A.	Bingöl A.	Türkçe
Çor de ju	Çar ra yo	Dörtte biri
Des dı dı	Des ra dı	Onda iki
Se de vişt	Se ra vist	Yüzde yirmi
Hozor de poncas	Hınzar ra phoncas	Binde elli

5.4. Zamirlerin Karşılaştırılması

İsmin yerini tutan sözcüklere zamir denir. Zamirlerin cümle içerisinde anlamdan çok görev yönleri ağır basar. Zamirler, isimlerin yerini tutma şekillerine göre çeşitlere ayrılırlar.

5.4.1.Şahıs Zamirleri: Zaza dilinde şahıs zamirleri, ismin yalın ve oblik halde olma durumuna göre iki bölüme ayrılır.

Tablo 12.Şahıs Zamirleri Örnekleri

Tunceli A.		Bingöl A.		Türkçe	
Yalın hal	Oblik hal	Yalın hal	Oblik hal	Yalın hal	Oblik hal
Ez	M ₁	Ez	M ₁	Ben	Ben,beni
Tu	Tu	T ₁	Tu	Sen	Sen, seni
O	Ey	W ₁	Y ₁	O (E)	O, onu
A	Aye	Ya	Yay	O(D)	O, onu
Ma	Ma	Ma	Ma	Biz	Biz,bizi
Sıma	Sıma	Şıma	Şıma	Siz	Siz,sizi
İ	İnu	Yi	Yin	Onlar	Onlar,onları

5.4.2.İşaret zamirleri:

Tablo 13.İşaret Zamirleri Örnekleri

Tunceli A.		Bingöl A.		Türkçe	
Yalın hal	Oblik hal	Yalın hal	Oblik hal	Yalın hal	Oblik hal
No	Nê	Ini	Ini	Bu(e)	Bunu
Na	Naye	Ina	Inay	Bu (d)	Bunu
Ni	Ninu	Ini	Inin	Bunlar(ç)	Bunları

5.5.Zarfların Karşılaştırılması

Fiillerin, fiilimsilerin, sıfatların ya da kendi türünden olan kelimelerin anlamlarını türlü yönlerden (yer-yön, zaman, durum, miktar, soru) etkileyen; onları belirten, dereceleyen sözcüklere zarf denir.

5.5.1.Zaman Zarfları

Ewro	Êro	Bugün
Meste	Sıba	Yarın
Biyore	Bir	Ertesi gün
Bintore	Bintır	İki gün sonra
Rew ra	Ro ra	Çoktan
Sodır	Sêrsıbê	Sabah
Vizer	Vızêr	Dün
Perey	Perê	Önceki gün

Örnekler:

Tunceli A.

Ewro zof germa.
Mı rew ra werd.
Vizer zof serd bi.
Perey vore vora.
yağdı.

Bingöl A.

Êro zaf germa.
Mı ro ra werd.
Vizêr zaf serdib.
Perê vor vara.

Türkçe

Bugün çok sıcak.
Ben çoktan yedim.
Dün çok soğuktu.
Önceki gün kar

5.5.2. Durum (Hal) Zarfları

Tunceli A.

Pêro piya
Eskera
P i y a
N i y a
H e n i y a
Pêro
T ê d ı m a

Bingöl A.

Piyor piya
Eşkera
Têdır
Hına
Otır
Pêru
Tê dıma

Türkçe

Hep birlikte
Açıkça
Birlikte
Böyle
Öyle
Tümüyle, tamamı
Ard arda

Örnekler:

Tunceli A.

Pêro piya bıwane.
Niya zof beno rınd.
Pêro qediya.
Tê dıma amey.

Bingöl A.

Pêru têdır bıwonên.
Hına zaf benu rınd.
Pêru qêdiya.
Tê dıma omê.

Türkçe

Hep birlikte okuyun.
Böyle çok güzel olur.
Tamamı bitti.
Ard arda geldiler.

5.5.3. Miktar Zarfları:

<u>Tunceli A.</u>	<u>Bingöl A.</u>	<u>Türkçe</u>
Taê	Têki	Bazı, kimi
Tenêna	Tênê	Daha
Honde	Hındêk	Bu kadar
H o n d e n a	Hındênê	Bu kadar daha

Örnekler:

<u>Tunceli A.</u>	<u>Bingöl A.</u>	<u>Türkçe</u>
Taê domoni ame.	Teki tuti omê.	Bazı çocuklar gelmiş.
Honde qeleme este.	Hındêk qeleme esti.	Bu kadar kalem var.

5.5.4.Yer Yön zarfları:

<u>Tunceli A.</u>	<u>Bingöl A.</u>	<u>Türkçe</u>
Îta	Itiya	Bura, burası
Tever	Teber	Dışarı, dışarısı
Kot bi	Çadıb	Neredeydi
Ravêr	Eraver	İleri, önden
Davacer	Seracer	İniş
Coren	Cuerin	Yukarıdaki

Örnekler:

<u>Tunceli A.</u>	<u>Bingöl A.</u>	<u>Türkçe</u>
Ita zof rındo.	Itiya zaf rındu.	Burası çok güzel.
Kot bi, kot herey.	Çadıb, kot erê.	Neredeydi, gecikti.
Kou coren zof berzo.	Kueyo cuarin zaf berzu.	Yukarıdaki dağ çok yüksek.

5.6. Bağlağların Karşılaştırılması

Cümle içerisinde tek başına anlamı olmayan bağlağlar, cümle içerisinde anlam ilgisi kurarak kelimeleri, kelime gruplarını, cümleleri birbirine bağlarlar (Karabeyser ve Söylemez, 2020:1). Güney (Bingöl merkez) ve Kuzey (Tunceli merkez) Zazacası arasındaki dilsel farklılıklar sadece fiil çekimleri ve kiplerde değil, aynı zamanda edatlar ve bağlağlar kullanımında da belirgin şekilde ortaya çıkmaktadır.

Tunceli Ağzı

Ve: u

- **Cümle:** "Ez u tu piya some mekteb " (Ben ve sen okula gidiyoruz.)

Ama: hama

- **Cümle:** "Ez amune hama tu çini biya." (Ben geldim ama sen yoktun.)

Çünkü: çike

- **Cümle:** "Waxte mı çine bi çike kare mı bi." (Vaktim yoktu çünkü işim vardı.)

Veya: yaki/ ya

- **Cümle:** "Te çay yaki dou sımena." (Sen çay mı veya ayran mı içersin?)

Eğer: eke

- **Cümle:** "Eke tu sona ez ki son." (Eğer sen gidersen, ben de giderim.)

Bingöl Ağzı

Ve: u

- **Cümle:** "Ez u tı ma piya şin mektebı." (Ben ve sen birlikte okula gidiyoruz.)

Ama: la

- **Cümle:** "Ez yena la ti nêyena." (Ben geliyorum ama sen gelmiyorsun.)

Çünkü: çimki

- **Cümle:** "Mı goşt nêwerd çimkî goşt rınd nebi." (Ben et yemedim çünkü et güzel değildi.)

Veya: ya / yane

- **Cümle:** "Ti çay ya dou şimeni." (Sen çay mı ayran mı içersin?)

Eğer: heke / heger

- **Cümle:** "Heke ti şona, ez jî şon." (Eğer sen gidersen, ben de giderim.)

Tunceli A.

Eke

ki

ke

hama

Coka

aye ra

u

Çike

Qeni

Bingöl A.

Eg, eger

zi

ki, ge

La/Hema

Cueka

aye ra

u

Çimkî

Qeni

Türkçe

eğer, ise

de, da

de, a

ama

Bu yüzden

den, dan

ile

Çünkü

Bari

Örnekler:

Tunceli A.

Eke to bêrê ez ki yeno.

Ez u tu ma zof rınd newanime. Ez u tı ma zaf rınd niwoneni.

Bingöl A.

Eg ti biyeri ez zi yena.

Türkçe

Eğer sen gelirsen ben de gelirim.

Ben ile sen çok iyi okumuyoruz.

SONUÇ

Bir dilin ana eksenini insan eli gibidir. Lehçeleri ve ağızları ise elin parmakları gibidir. Temelde aynı kökten çıkmakta, bulundukları coğrafi bölgeye, kültüre, inanç yapısı gibi unsurlara göre değişiklikler göstermektedir.

Bu çalışmada Zaza dilinin Tunceli merkez ağzının ve Bingöl merkez ağzının gramatik farklılıkları incelenmiştir. Her iki ağızda kullanılan Zazaca, cümle yapısı ve zamanları kullanma açısından, aynı özellikleri göstermesine rağmen; ses ve söyleyiş değişiklikleri başta olmak üzere farklılıklar göstermektedir. Tunceli merkez ve Bingöl merkez ağızları arasında bazı fonetik(ses bilgisi) farklılıklar olduğu tespit edilmiştir, bunu ses değişimlerinden ve kelime köküne gelen farklı eklerden görebilmekteyiz. Semantik(kelime anlamı) açıdan büyük farklılıklar bulunmamakta, kelime kökleri incelediğimiz örneklerde büyük ölçüde aynı anlamı taşımaktadır.

Bu incelemede görüldüğü gibi coğrafi sınırlar dilin ağızlarını belirleme konusunda yeterli değildir. Aynı il sınırları içerisinde farklı ağız özellikleri görülmüştür. Aynı bölgede farklı ağızların kullanılıyor olması, ağız atlaslarına olan gereksinimi ortaya koymaktadır. Zaza dili için ağız atlasının hazırlanması, ortak bir gramer hazırlanmasını kolaylaştıracağı için, yazı dilinin hızla gelişmesini ve yazı diline çok geç ulaşmanın neden olduğu eksikliklerin, kısa sürede telafi edilmesini sağlayacağı düşünülmektedir.

Zaza dili için karşılaştırmalı ağız çalışmaları büyük öneme sahiptir. Ağız çalışmalarında karşılaştırma yönteminin kullanılması, bu çalışmayı yapanlar için zorlu olsa da, kısa sürede birden çok ağza ulaşmayı sağladığından, bu yöntem, ağızlar arasındaki farklılıkları ve benzerlikleri değerlendirme imkânı sunarak, akademik anlamda büyük yarar sağlamaktadır.

KAYNAKÇA

- Apuhan, D. (2022). Tehlike Altındaki Dillerden Biri: Zazaca. *5 Ocak Social and Humanities Sciences Congress*.
- Arslan, İ. (2017). Zaza Dilinde Lehçe Farklılıkları. *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi* 4/7.
- Arslan, İ. (2017). Zaza Dilindeki Ergatif Sistemin Tarihi Gelişimi. *Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 4(8): 63-87.
- Arslan, İ. (2021). Ditransitive Constructions in Zaza Language. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 16(2), 82-98.
- Arslan, İ. (2018). Zaza Dilinde Lehçe Farklılıkları. *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*, 4(7), 51-66.
- Beki, A.(2012). *Zazaca Sarf - Nahvi / Filolojisi*, Bingöl.
- Beki, A. (2015), *Gramêr Zon Zazaki*, Bingöl Üniversitesi: İstanbul.
- Canpolat, M.(2006), *Zazaca-Türkçe Sözlük*, Can Matbaacılık, İstanbul.
- Cengiz, K. (2006) *Dil-Kültür İlişkisi Açısından Hatay'da İki Dillilik*, Yüksek Lisans Tezi.
- C. M. Jacobson (2001). *Rastnustena Zonê Ma*, Tij Yayınları, İstanbul
- Clackson, J. (2007). *Indo-European linguistics: an introduction*. Cambridge University Press.
- Çağlayan, H., Özcan,M. (2019). Tarihsel ve Sosyolojik Gelişme ile Zazaca.
- Çelik, M. (2007) *Linguistics for Students of English Book II*, Ankara:EDM.
- Eker, S. (2015) *Çağdaş Türk Dili*, Grafiker Yayınları, Ankara 2015.
- Ertek, B., ve Süverdem, F. B. (2020). İki dillilik ve iki kültürlülük: göç, kimlik ve aidiyet. *The Journal of International Lingual Social and Educational Sciences*, 6(2), 183-207.

- Göçer, A. (2012). Dil-kültür ilişkisi ve Etkileşimi Üzerine. *Türk Dili*, 729(1), 50-57.
- Holdcroft, D. (1991). *Saussure: Signs, System and Arbitrariness*. Cambridge University Press.
- Karabeyser, A. ve Söylemez, İ. (2020). Zazaki Di Bestoği Sadeyi. *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi* 12/6.
- Karacan, H., & Kaya, B. (2015). Zazaki ile Kurmanci Lehçelerinin Fonetik Yönünden Karşılaştırılması. *International Journal of Kurdish Studies*, 1(2), 102-115.
- Kanat, Y.(2024). Batı Kaynaklarında Zazalar ve Zazaca, Vir Yayınları, İstanbul.
- Keskin, M. (2015). ‘Zaza Dili’. *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*, 1(1), 93-114.
- Kırkan, A. (2019). *Zazacanın Fonetik Açısından İncelenmesi: Kuzey, Güney ve Merkez Zazacanın Karşılaştırılması*. Dicle Üniversitesi.
- Lass, R. (1984). *Phonology: An introduction to basic concepts*. Cambridge University Press.
- Malmîsanij. M. (2015), Kurmancca İle Karşılaştırmalı Kirmancca (Zazaca) Dilbilgisi, Vate: İstanbul.
- Pamukçu, F. (2001) *Gramerê Zazaki: zuwanrêznayî*. İstanbul: Wejiyaişê Tiji.
- Paul, L. (2013). Zazaki. In *The iranian languages* (pp. 621-662). Routledge.
- Paul, L. 1994. Die Zaza-Sprache und ihre Stellung. In Ware 6 (Zeitschrift für Zaza-Sprache und Kultur), *Baiersbronn*, 1994, S. 46-49.
- Rollfs, S. (2009) *Yine İki Dillilik Üzerine*, Die Gaste
- Ruhlen, M. (2012). Dilin Kökeni: Geçmiş ve Geleceğe Bakış. *Dil Araştırmaları*, 10(10), 167-182.

- Skutnabb, T. ve Kangas L. (1981), *Bilingualism Or Not*, England: Multilingual Matters 7.
- Todd, T. L. (1985). *A Grammar Of Dımılı (Also Known as Zaza)* (Doctoral dissertation, University of Michigan).
- Söylemez, S. (2014). Melekan, Gaz ve Muradan köyleri Zazacasının ses değişimi yönünden karşılaştırılması. *Zanîngeha Bingöl, Enstîtuya Zimanên Zindî, Çewlîg*.
- Solmaz, İ. Y.(2014) Gramere Kırmanckiyo Asano Pratik (Pratik Kolay Dersimce Gramer), Fam Yayınları, İstanbul.
- Trask, R. L. (1999). *Key concepts in language and linguistics*. Psychology Press.
- Türkçe Sözlük(2005), 10. Baskı, TDK Yay., Ankara .
- Turgut, H.(2009), Türkçe Açıklamalı Zazaca Dilbilgisi, Weşanên Tîj, İstanbul.
- Turgut, H.(2008), Türkçe-Zazaca Sözlük, Do Yayınları, İstanbul.
- Varol, M. (2015). Zazaca Kaynaklara Dair Bir Bibliyografya Çalışması.-2. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (BUSBED)*, 5(9), 273-282.
- Selcan, Z.(2012)“Zaza Dili’nin Tarihi Gelişimi”, I. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu, 13-14 Mayıs 2011, Bingöl Üniversitesi Yay., Bingöl, 111-142
- Werner, B. (2012). Morphological Sketch of Southern Zazaki. *SIL International*.
- Werner, E. (2013). *Text Discourse Features In Southern Zazaki* (Çermik/Siverek Dialect)-A Glance at some Folktales. SIL Electronic Working Papers. 5th International Conference of Iranian Linguistics, 25th-27th 2013. Bamberg.

EKLER

TUNCELİ VE BİNGÖL AĞZINDA YAZIMI FARKLI OLAN FİİLLER

Tunceli	Bingöl	Türkçe
seveknaene	pawıtış	korumak
sılqı kerdene	neng çınayış	küfür etmek
od kerdene	wehed kerdiş	adamak
cêriyaene	xu guretiş	alınmak
deşti pêro daene/çepık cênayış	çapık kuyayış	alkışlamak
fıraqet amaene	nışkara ameyiş	ansızın gelmek
sae kerdene	cigiryayış	aramak
çing daene	xu eştiş	atlamak
pe de vajiyaene	cıgıryeyiş	azarlamak
qal kerdene	behskerdiş	bahsetmek
tı ro cınitene	pu ri cayış	bandırmak
hure amaene	aşn biyayış	barışmak
hure ardene	aşn kerdiş	barıştırmak
sıfte kerdene	dest kerdiş	başlamak
bolmıs biyaene	faryayış	bayılmak
bêzar biyaene	acıız biyayış	bıkmak
pı ra herediyaene	cı ra cıgıryayış	birine kızmak
cı peraene	cı verdiyayış	birine saldırmak
vurnaene	bedılnayış	değiştirmek
vuriyaene	bedılyayış	değişmek
vurniyaene	bedılnayış	değiştirilmek
lone kerdene	qul kerdiş	delmek
dêm daene	qeldnayış	devirmek
hesnaene	şınawıtış	duymak
bese kerdene	be eşkiyayış	e bilmek
xıze cı biyaene	pera pışyayış	birine,bir şeye dolanmak
cı mışıyaene	cı muejnayış	gösterilmek
cı mısnaene	cı muetiş	göstermek
bul biyaene	kuz biyayış	kambur olmak

ca diyaene	qefilyayış	kapanmak
cure fiştene	têdayış	kariştırmak
xışti biyaene	resayış	kaymak
are qermoçıyaene	çıqıryayış	kırışmak
qermoçıkın kerdene	çıqırnayış	kırıştırmak
qılerin biyaene	leyşın biyayış	kirlenmek
vısnaene/qırfitene	te ra kerdiş	koparmak
dest pı ra kerdene	vılınayış	okşamak
ra taşıyaene	ce ra şiyayış	ortadan ikiye ayrılma
qıştnaene/vılnaene	witnayış	kuş ötmesi
goynaene	wasıfnayış	övmek
goyniyaene	wasıfyayış	övlmek
kerre guretene	ceng guretiş	paslanmak
por cı ra kerdene	gıjık qesnayış	saç kesmek
toloz biyaene	tulingı biyayış	serseri olmak
hengitene	dekerdiş	doldurarak sıkıştırmak
guvısnaene/pelexnaiş	pit kerdiş	sıkmak
tastene	patış	soymak
guman kerdene	texmin kerdiş	tahmin etmek
qeseriyaene	şelıqnayış	tahriş olmak
kewtene	hal ra kotış	takatten düşmek
ca verdaene	war verdayış	terk etmek
texelet biyaene	teslim biyayış	teslim olmak
terdene	tıraş kerdiş	tıraş etmek
teriyaene	tıraş biyayış	tıraş olmak

TUNCELİ VE BİNGÖL AĞZINDA YAZIMI FARKLI OLAN FİİL ÖNEKLERİ

Tunceli	Bingöl	Türkçe
arê fiştene	ta finayış	ilikleme
ca kerdene	ca dayış	yerleştirmek
ca daene	ra conayış	kapatmak
era cı fiştene	ta finayış	yakmak
era cı kewtene	ta kotış	yanmak
ero cı feteliyaene	cı geyrayış	aramak
pa niştene	de nıştış	konmak
pa zeleqnaene	pa nayış	yapıştırmak
po qınaene	pê hesyayış	farkına varmak
pı ra guretene	xu ra dayış	giyinmek
tı ra kerdene	cı sawıtış	sürmek
pê ro vışıyaene	qurfe cı kotış	ödü kopmak
tê ra kerdene	wera dayış	kaldırmak, uyandırmak
ra kerdene	a kerdiş	açmak
ra çarnaene	a çarnayış	çevirmek
ra sanıtene	tê şonayış	sallamak
ra kewtene	ro kotış	yatmak
ra ustene	wuriştış	kalkmak
ro kerdene	de verdayış	dökmek
ro sanıtene	tê şonayış	silkelemek
ro naene	ru nayış	koymak
ro vitene	vıtış	elemek
de naene	ru nayış	dikmek
de rutene	rutış	süpürmek
we daene	we ra dayış	kaldırmak
we sanıtene	we şonayış	yıkmak, bozmak
we dardene	wera dayış	saklamak
we semernaene	we kerdiş	sıyırmak
cı fiştene	pe dı kerdiş	sokmak
cı pırosnene	werdi kerdiş	doğramak
cı pıskıtene	cı pernayış	sıçratmak

cê vetene

cê vısnane

tê fiştene

tê mırrojıyaene

pê mendene

pê heşıyaene

te ra vetış

te ra kerdış

te şonayış

mırujnayış

dı goni mendış

şınawıtış

çıkartmak

kopartmak

kariştırmak

somurtmak

hamile kalmak

duymak

